

Lääne-Nigula.

III -32-

Tartu Ülikool

F55

mim 3

S. 102

Vann, Friedrich Valdemar
Kiriklikke mälestusmärne
Lääne-Nigula kihelkonnast.
Tartu ülikooli üliõpilase töö
juhendaja (prof. O. Sild) märkuste
ja hinnanguga.

1928

201 l. 3 foto, 24 joon.

Lehesulged ja muudamatid. 1
Mõnede andmete kallisk on tatende-
mata, jultub mõni tumedus. Teatigi
oleks ehk võimalik oleks rohkendada
kafimust, mis mērgitud, tulewat vasta-
walt arendada sp. täiendada.
Muide korraldus kohalikest
ja pildid ja joonised head.
6/XII 1928. Osiid

[B. Saovitas oleks, et kaarvõit-
lejad võimaluse järel ka
Keskharhiivist ja Tallinna
(sp. Riia) Konsistoriaalarkhiivist
järel vaataks, mis
teatud kihelkonnas kohta
seal olema, niisama
ka Tallinna Eesti Muuseumis
Provintiaalmuuseumis ja
E. R. Muuseumis Raadil.
See saov mapfab müüdi
kõikide kohta ja võimaluse
korraldusel täiendamise otstarbel.]

Siirikkike mälestusmärke
Lääne - Nigula
kirkukonnast.

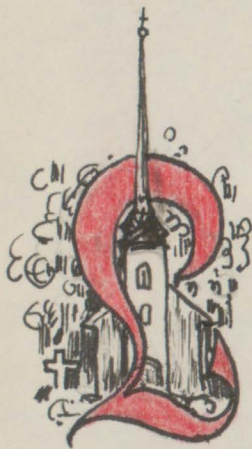
Registreesinud

Friedr. Voldmann
stud. thol.

ANNO 1928.

LÄÄNE-NIGULA
KIRIK VÄLJAST.

äänne - Niigula (ladina
 ja saksoakulise nimega Poe-
 nal, Pönal. Nime selitatak-
 se kirikulooaegikas lkk. 1. et Pönal
 on tulitakud sõnast „vee-na'al“
 see na'al, vastu vett toetuv. Kohali-
 ku õpetaja Bruno Ederberg'i arvates
 ei ole see nimi tulitakud mitte sõnast
 „vee-naal“ - sest et vastu vett võimatu
 toetada, vaid et see nimi on, nagu
 tema isa praost Ederberg ja vend archi-
 tekt E. Ederberg arvamise avaldanud
 - sõnust: ecclesia poenalis (kariis-

tuse kiirik õpetajale. Sellest - poenalis -
poenal.). Kihikond on ju katoliku ajal
aastal 1367 olemas. (E. S. Buoch: Ein. Luth.
Kirche i. Russland ltk. 2.)

3
2
walle!

Kiin on siis ka oma jubaan olnud.

Kõige vanem dokument, mis mainitakse kiirik-
kirikroonikas, on Saaremaa piiskop Johan-
nes'e konfirmatsioon kiiri L. N. kirikule,
milles räägitakse uuesti jalale vilariidat.
See on pärit 1516 uup 1518, millist aastast
mainitakse kirija lõpus. Proovu on säi-
linud ainult selle ärikiiri ladina ja saksa
kules aastast 1638.

Kogudus liikmed on nähtavasti
kõige vool oma eisisade kommitest ja
uuest kinnihoidnud ja visad olnud
uut õpetust omaks võtma. Nii seisab
Lroonikas 4. leheküljel ja visitatsioonipro-
tokolli 17. veebruarist 1639: „et selle kihel-
konna kogudus väga halvasti seisukorras li-
ti olema, siis tehti kohalikule õpetajale

(pastor Coei) ülesandeks, et ta katekismust, koos käskudega, küsimuste ja pihtivoorm-
 lütega igal pühapäeval ette loeks, nimelt
 kolme kätte kaupa, kuni need kõik oman-
 datud. Ja peale selle, nii tehti kui ta jut-
 lustab neid publice rübeteriks. Samuti tehti
 korraldus et õpetaja vähemalt kord aastas
 localiter (kohapääl) kübasid visiteriks.

Samal ajal leidnud sageli aset omavollised
 matmisid metsades, ristide juures ja väe-
 tude täras [damals fanden noch häufig
 willkürliche Begräbnisse in d. Wäldern, bei
 d. Kreuzen und von den Karsthäsen statt].

1645 on kühelkonna talupojad sul-
 laupäiviti pihtile ja absoluutsioonile tulnud
 ja katekismusest on neid küsitud. Samal
 ajal on aga ka vastolu olnud õpetaja ja
 talupoegade vahel, mille pärast siis ka kir-
 ku visitatsioonil 23. sept. 1645, õpetajat manit-
 seti armuliselt oma koguduslastega (Farr-
 kinder) ümberkäima. Samal ajal on aga

aga mitmus kohas vut asit leidnud pa-
 ganauzulised ohverdamised, kivide ja
 puude juures, viimati eriti lake puu
juures Paliverus; nõidusi ja sortsimisi
 (Hlexeri u. Kufliche Besuehung) oli ka vut
 palju.

Kõige selle vastu selles kihelkonnas
 määrati: et Kivid täiesti purustataks,
 puud maharaiutaks ja nõidujad (Zau-
 beur) ja nõiad (Hexen) maalt paku-
 saaditaks (verbannt werden). Jumala-
 tütajad inimesed ja need, kes endid Pühast
 Õhtusöömaajast amale hoiavad - sooduse
 ja hünamaaduse etc. maitaks (verschamt
 werden wie Hunde und Bestien) - auku ai-
 taks kui korvad ja loomad - häbiks ja
 hirmuks. Sel aastal kaebas õpetaja -
 nagu varemgi mitu korda - halbade eluruumi-
 de kohta ja vähese rissetuuku üle.

1654 aasta jaanuari visitatsoonil
 märgitakse aga koguduse sisetuukordaju-
 ba märksa paumana, kuna õpetaja

reisukord endiselt halbon.

1698 a. 16. jaanuari visiti, protokolliis mainitakse, et Kirimääl (Kirrimuggi groben) olnud Lauritsapäeval suurt ülemeelsust tehtud (Übermuth getrieben), kusjuures nad samal päeval sääb ohverdasiid, sellijärel endid täisjoid (vollsaufften) ja määl ringi tantrisid. Siis olnud sääb ka suur lööming kusjuures üks surruks olla löödud. Sama visiti puhul kaubatakse veel ohverdasiote üle Salajöel (Sallajöggi) ja matmistele üle kalmudesse (i. Calmetten).

1690 aasta ümber, praost Arnoldi ajal lõpetatakse jumalateenistuse pidamine Nigulapäeval (St. Nicolai-patron) - kuna rahvas aruult ebause pärast kokkutulnud.

Täegi kirikuvargusi on tulnud ette neil ajal. Nii on 1685 uus kirikulaugas üles seatud altari vasakule poolele, raudplaatidega kaetud ja mitme lukuga nii et võimata purustada ja avada vägi

vaadalt. 1690 aga varastati see ja var-
 gad olid ta tulega hävitanud! Kohe
 selle järel tehti uus ja veel tugevam kiri-
 kuldaegas ja võtnud anti' kogu kiriku eest-
 risja kätte. 1697 aastal 11 ja 12 juuli vahel
 varastati jälle kirikust ja siis toodi kiriku
 laegas p. s. Tun 1691 õpetaja maja. (Kroon. lkt. 9.)

Nähtavasti on kiriku ümbrus sel
 ajal veel väga meelik olnud. Nii on
 õpetaja Runge oma "gravaminibus" kes "sub
 num. 26. palunud " et õpetaja maja ja kiri-
 kumõisa hoonete ümber ehitataks tugev
 plank aed, et võiks kindel olla huntide ja
 karude eest."

Oma riisitudkute parandamiseks on
 õp. Runge palunud sub. 27. i, et uuenda-
 takse vana konna - et võeti talupojadelt
 - 1~~st~~ võid igalt lüpsajalt lehmalt antaks
 õpetajale, nagu see kombeks on Noarootsis
 (Nuckö), Vormsis ja Padise kloostis.

Ei ole aga alati olnud kehv L. Nigula
 kirik, vaid on olnud rikkamaid kirikuid

talupoegade maade ja varanduste poolt. Reformatsiooni ajal ja hiljem on need aega kaotanud õige väheks. Eriti XVII sajandil, siis oli kirikul ainult Wennküll'as (Võntkülas) vähe maad. Kõik muu kiriku maa oli krato Jacob de la Gardie vana tuncr* oma kätte võtnud, sest et need olid sõja ja katku ajal tühjaks jäänud.

Jacob de la Gardie arundas need muustija andis siis need maad E. Budholzi valitsemisele surmani, tingimusega et hiljem lüüdataks need Taubla maaga. Quo jure see sündis, ei ole tuttav, ihe vana kirikusaamatu kaanel** : " " et tema (krato de la Gardie) sel ajal valitseja oli, siis ei tohtinud keegi, vut väkem õpetaja, küsida " miks teed sa seda ? " " [" mit er (graf de la Gardie) damals der factorum war, so dürfte keiner, viel weniger der Pridiger fragen: " Warum thust du das ? "] " "

Kroonika lkk 5. mainib et reduktsiooni

* E. Budholz.

** Kas see ka praegu olumas, ei tainud registrujal koida kindlaks teha.

läti saab Lään Nigella ühes Taibla mõisaga
 kuninglikuks. Ja õpetaja Senff'ile antud konfi-
 matiooni kirjutises kinnitatakse õpetajale
 expressis verbis kõik sissetulekud tarvitamiseks
 - kinnitatult „ kuningliku kõi ja piteriga 20.
 apr. 1698 aastal.“

Võitlus maade pärast on kiriku ja
 valitsevate võimude - mõisnikkude vahel
 õige tugev ja kaunis äge olnud. Nii on
 kestnud õige kaua võitlus, dokumentides Mo-
 naks* - Mannax - praeguse Männasoo
 künamaa pärast - küll kiriku, küll mõis-
 niku võiduga mitmesugustes staadiumites
 aastast 1654 usp. 1655 - kuni 1777 aastani
 ja selle võitluse kõige kohta annab tunnis-
 tust dokumentide rida arhüüvis, dokumen-
 tide nimekirjas: „Verzeichniss aller Doc. u. Schifften
 die, bei d. Pöem. Kirche vorhanden sind. Eingegangen
 d. 17. Junii 1808.“: sub #2: Documente über
 den Besitz des Hakens in Koil und der
Heuschlag Monaks.

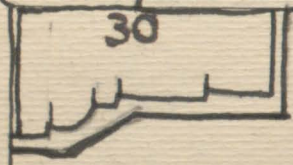
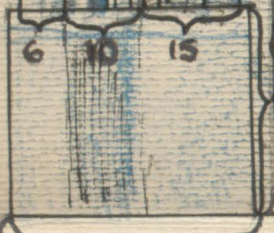
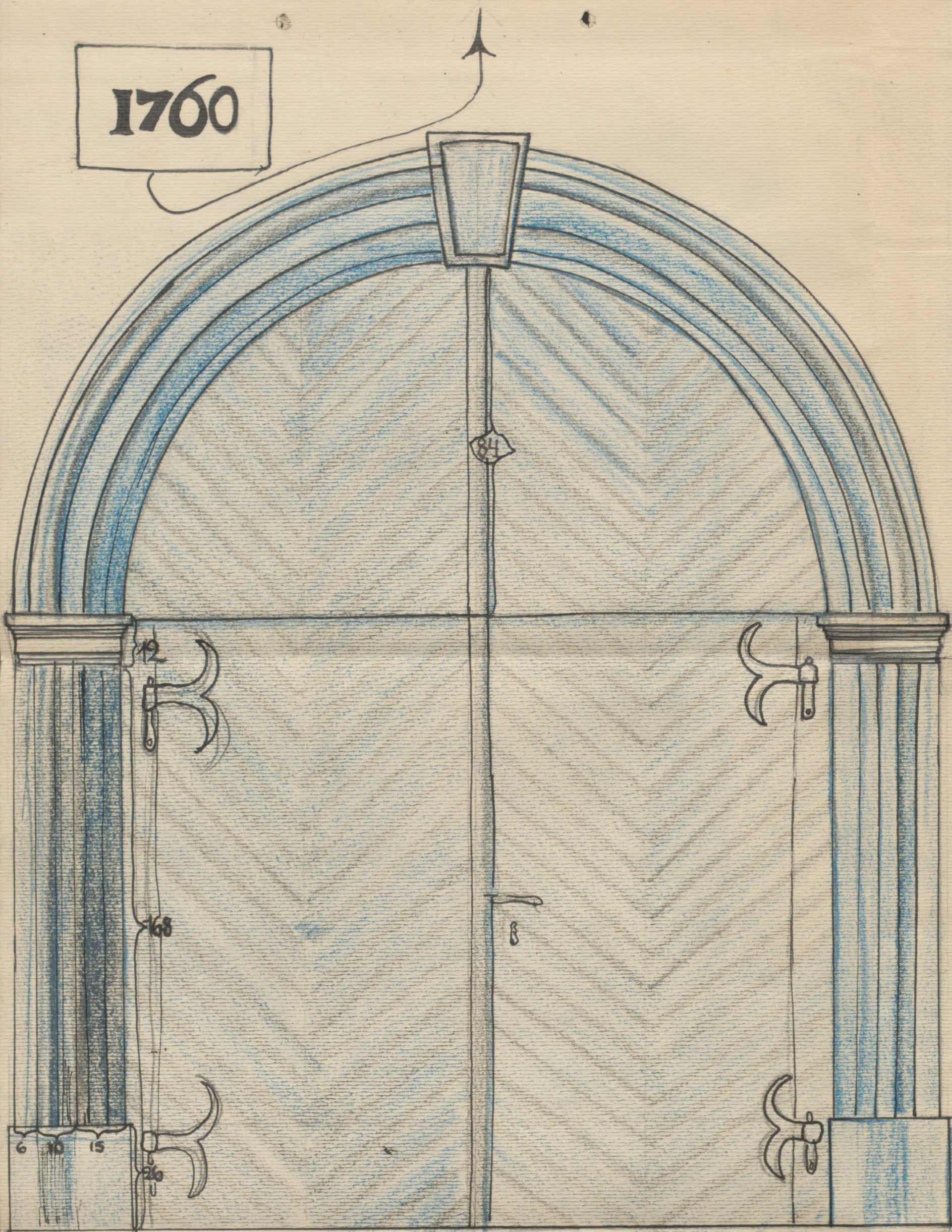
* Kas ei ole see lähinenud sõnast - moonaka = soo ?

KIRIK LÄÄNENIGULASTORNI ESIKÜLG. NÄHAARV 1760.

1760

profil

246

246

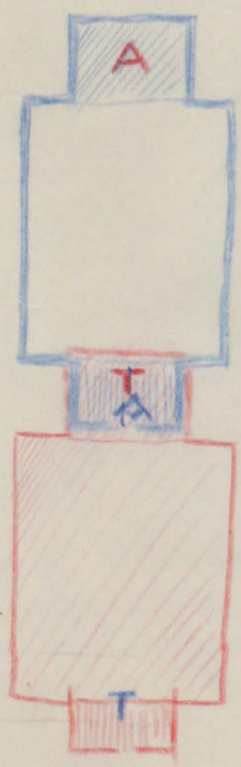
L. NIGULA PORT

1. Kas on kirikul, õpetajamajas j.n.c. mõni
 kiri ehk aastarv seinäl, ukseäl, kuulilipul, rist-
 lül j.m.c.? 2. Kus kohal sa just aruab? 3. mis-
 sugune on tähttäheleline kirja rida? 4. millal
 on kirik, õpetajamaja j.n.c. ehitatud, mis
 materjalist ja kui suured need on? 5. kas
 on kirik, ja kuidas saavad ehitused torniga
 ehk ilma? 6. Kellele on kirik j.n.c. pühen-
 datud? 7. kiriku orientatsioon, tšakaare
 suhtes?

Kirikku kohta seisab kirikukooskonnas ltk.

2.: „Lääne-Sigula on vististi varemalt ol-

nud puust ehitatud ja ki-
 vist hoone on siis hiljemini
 puukirikku taha ehitatud,
 nii et enne sääl koorkirik
 (altarium) on olnud, kus
 praegu torn on. Seda
 tuleb järeltada hulgest
 surnulundest, mis ehitu-
 mise ajal päevavalgule te-
 lid, milledest muist kiriku-
 müüride alla jäidki ja et
 need saaksid või jõukad

15
(Deutsche u. Vornehmen) on olnud võib öü-
hästi ürikute puusärgi tükkide, kui ka
pulte ja roosikrantside (Bänder u. Rosen-
kränzen) järel etustada, millede üksi-
luid koralle olla olnud. "Edasi on veel
märkus, et veel pääl 1770 aastat vana
kirikusundamenti maast vägaulatamas
näha.

Nimetatud kivist kirikuhoone ehitati
aastal 1760, milline arv ka torni eä-
küljel päävika kohal näha on kivisse raiu-
tuna.

Hiisnõrgisel 1809 läks valju tormi ajal
ühel öhtul kirikumõisale kuuluv kuuspõle-
ma siit kandus tuli ka viimaks kiriku
külge. Nimetatud kuue ja üks kine hoo-
ne põlesid maani maha. Kirikust jäid
järel ainult müürid, kuna katus, torn
ja kirikulagi, mis puust olid ärapõlesid.
Järgnevatel aastatel ehitati kirik uuesti
kõlbuliseks. Müürid endised pakiviest
ja 1829 a. inventari raamatute järel —

on katus telliskividest. Praegu on aga kirkukatus sündlifest. Koorkirikul, s.o. altari-ruumil on võlvitud lagi, kirkulauval on aga ka nüüd nagu enne põlemistki-puu-lagi, mis üle krohvitud ja lubjatud. Läänepoolses otsas on suur kaks tiiraga uks ja põhjapool küljes läänepoolses otsas on väike lihtne uks. Kirikul on fakent-pääalt ümarvõlviga. Koorkirik ja laev on puuspõrandaga, samuti on pingid puust. Vahikäik laevas on aga kivispõrandaga. Läänepoolses otsas on „talupoegade koor“ (Bauerthor) - sellest ehitati hiljem ouli koor 1855. aasta 8. augustil (Kroon. lkk. 12).

KÄÄRKAMBRIT, sakisteid ei ole. Siin on näha praegugi kantli tupi taga ümarvõlviga ukseavaust mis aga kinnimüüritud. Käärkamber on olemas olnud ja selle kohta rääib „Kirchen Buch“ milles muu aastas kroonikalisi märkusi, annotatsioon ^{alates 1718} ja nimelt 1728 allon märkus käärkambril kohta: „1728 lani kohalik õpetaja (Pastor loci) käär-

kambri (B. „Gärkammer“) üle krohvida, aknad müürida ja müürid parandada et jälle sääl nus võis olla, sellijärele kui su 20 aastat vähemalt tarvitamata oisnud.“

Õpetaja Bruno Edenberg rääkis et rahva keskel liigub veel praegu mõni kuuldus käärkambri puudumise üle. Nimelt olla ühe õpetaja (Schubert) käärkambris levi-
töödrukutega kõlvatult ümberkäinud ja et sarnaste juhuste ust hoiduda on kogudus käärkambri mahakiskuda lasknud. See kuuldus võib olla põhjendatud, sest krooni-
kas rääkis märkus et 1793 on Eesti kogudus konsistooriumi es vaskesti nüüdistatud.
õpetaja Schuberti. Millel nimelt, pole öeldud.

1872 aastal ruul ehitati altari taha sa-
mas laiuses, kui altar ja 8 jalga kõrge väi-
ke käärkamber vasidatijuga ja kahe akna-
ga külgedel. Samuti avati sel aastal
kinnimüüritud ukse avaus idapoolses
otsa ja varustati kahekordse uksega.

2

Tune!

Torni kivi osa on 16 Rhiini nilda kõrge, kaitud 100 jalga kõrge katusega mis tehtud 1872. Katuse on soome sindlitest. Kellade ruumis on kolm kella ja neli luuki, igas küljes üks. Torni tipus on muna ja rist. Torni eiküljel ümardatud päänurk kohal on aastiarv 1760.

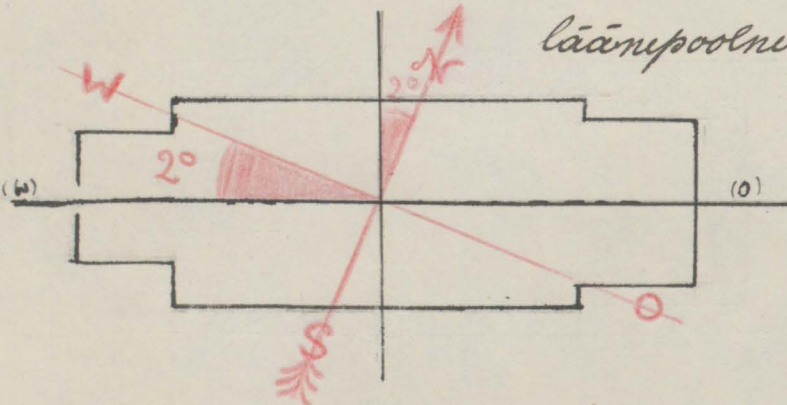
Õpetaja maja. Õige ammu, katoliku ajal, ei olnud puuster kiriku läheduses, vaid Vidruka mõisas, 5 klm. kirikust. Kiriku juures oli väikene kivist majakene puusti ja piiskopliku vikaari jaoks, kes kaapsalust sinna tuli. (Kroonika 2). Edasi on teateid õpetaja maja kohta mis valmis olnud 1768 aastal. Selles olid 7 sooja tuba, 1 köök, 1 oahver, 1 väike tulekindel võlvialune raudukoega ja 5 võlvitud keldrit. Praegune õpetaja maja on 1848 aastast, pakiviist, pikkus 15 nilda, laius 7 nilda 4½ jalga, müürid 2½ jalga pakitud. Ehitus on õlgkatusega. Ehitus maksis 938 rbl. 57 kopikat.

Tuure!
2

Õpetajamaja on põhjapoolsel eakülje nurgal ca 2 m. kõrgusel kivisõa raiutud Havgaste Tõnno, mis vististi ehitajamuisti nimi. 1928 aasta suvel olid töölisud selle parandustööde ajal krohviga katnud, mille alt aga õpetaja Ederberg ~~aga~~ jälle kirja nähtavale tõi.

HAVKASTE
TÖNNO

Kirikutelje orientatsioon on: kirikutelje läänepoolne ots on mag-nudi lää-mu teljest 2° Lõuna poole. See on

- 2°, vastavalt ankkurlehe märkimisviisile. Nimetatud mõõtmist on toimetanud arhitekt E. Ederberg.

VAADE LÄÄNE-NIGULA KIRIKU SISSE.

II. Millal ja mis materjaalist on valmistatud kiriku, abikiriku altar (ehk altarid) kui veel vanu tarvitamata olemas? Millist on altari laud või alus, ugs. kas ei ole keskaegset altarikivi, millel ristid nurkadel ehk keskel? (Annetaja? aeg? kes valmistas?)

Altari valmistas kunstnik Sigismund

Peterburis 1823. Samuti maalits ta pildid.

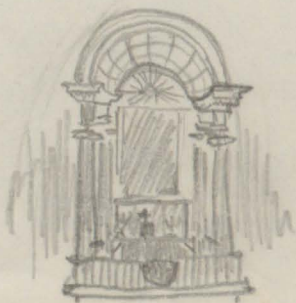
mis andmetel?

Fisleritööd tegi C. Schönfeld, värvis Michael Adamson. Altar on valmistatud puust. Paremal ja pahemal kaks sammast kummagil pool. Sambad on soonilised. Sammaste pääl on talastikkude osad. Talastiku osad on ühel ühendatud kassiteritud võlviga. Sammaste vahel kaks olimaali raamis. Värvidest: sinine, hall, valge. Altar maksis 650 rubl. ja xati

Kalle

üles 1823 aastal. Tallinna Eesti Muuseumi on viidud katoliku augsu altari osi. Ristidega altarikivi ei ole.

Sealt päralt
naadate
ja pildistele!

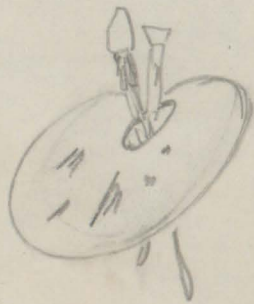

III. Mida kujutab altariplätt, kelle tööta on ja mis aastast? kui altaris mifu pilti ja nikerdused siis kõik kirjeldada.

Altaris on kaks olimaali. Päälmine niist kujutab Kristuse ülestõusmist. Täht-
jub haua kohal, üle öla punane mantel, kolle-
ka voodriga. Vasakul põlvitab ingel haua
äärel ja kaks kullibarsididega sõjameest-üks
vasakul, teine paumal hauast ehmatanult
kõõrus.

Teine, alumine, kujutab Lionardo da
Vinci „Püha õhtusöömaag'a“.

Pildid on valmistanud kunstnik Sigis-
mund Peterburgis. Altarite kinkis need von
Aderkas Pihkvast.

mis see on?

V. Missugused kirjad liiduvad altari, altari
võul ja mis aastast, kui kiri ise seda ei ütle?

Mingisuguseid kirju ei altari, altari
pildil ega võul näha ei ole. Küll on võre
küljes rippru laud, mis ristimise ajaks vas-
tava nädeldusega horisontaalselt seatakse,
ja allul on kiri:

Mark 16.16.

Kis usub ja rudda ristitakse
se saab õnneks sama!

G. A. H.
1847

Kille on kinkinud Holmberg Haapsalust a. 1847.

V. Mis materjalist on kantsel ehk kantsolid, kui
 need mitu, ja mis aastast nad on?

Kantsel asub peaaükselt altari poole
 vaadates vasakul pool; nurgal kus altari-
 ruum laieneb laevaks. On puust ja viimase
 remondi ajal 1923 aastal, kollakas halliks
 värvitud. Paremal pool vis-a-vis on kõne-
 pult sama värvi. Kantsel on pärit 1816
 aastast valmistas tšislr Schönfeld. Maksis
 300 rubla.

Kelle
 andmetel?

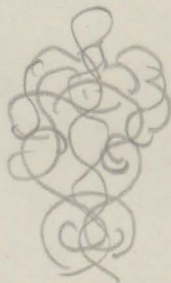

VI. Misnugused pildid, resp. nikerdused ja kirjad leiduvad kantslil ning kantslil katusel ja misnugused värvid esinevad?

Mingisuguseid pilte, kujusid resp. nikerdusi ja kirju kantslil ega kantslil katusel ei ole, kui väjäärwata mingi tähe kujulised nupud katuse nurkadel,

ümber ääre. Värv samuti nagu kantslil kollakas hall.

VII. Mis materjalist, mis ajaost ja misruuguste kujutustega ning kirjadega on ristimisvaagnad ehk astjad. Miks need on? Kas leidub veel kuskil katolikuvaagne ristimiskivi?

Praegu tarvitusel ole ristimisvaagen on ümar-gune ja vistiski hõbetatud. Äärel gooti-trüki süstliga gra-veritud: „Laski lapsu-kesed minu juure tulla,

ast nende pärast on taevariik.“ Keskel põhjal rist, selle all „Rom. 6. 3-8“. Vaagen ostetud 1900.

On veel tarvitamata ^{mis} olemas üks vaagen ^{astjad?} vasest selle põhjal nõela otsaga tipitud kiri: „Ein Herr, Ein Glaube, Ein Tauf.“ Eph. 4.5.

Praegu „bekina“ tarvitusel.

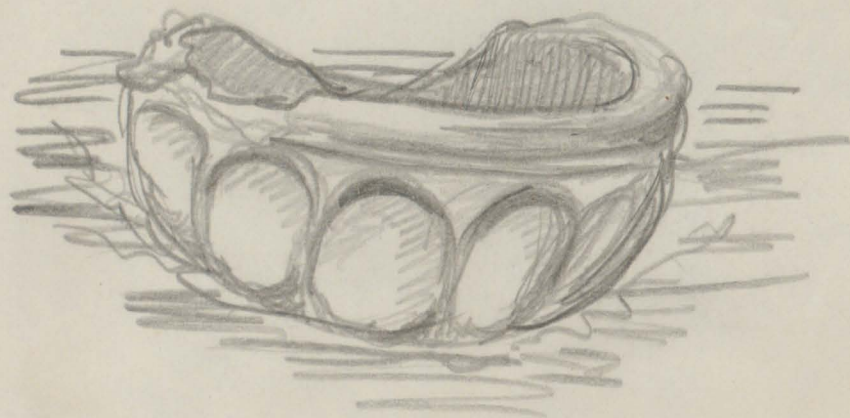

KIVIST VAAGEN LÄÄNE-NIGULAS. LEITUD A°1923
TORNI KÕRVALT. ARVATAVASTI KATOLAEKNE RISTIMISE
VAAGEN.

Foto Geometrisch.
Vama waagen.

Pääle nende on veel katoliku aegne kivist väljatõhutatud astja, nähtavasti ristimise astja. On praegu 1 meetri läbimõõduga ja umbes 30-40 cm sügav. Väljaspool uljuf-ne kaunistus. Ühelt küljelt on tükk välja murdunud ja säilinud arv vigastatud.

- See on liitnud kiriku ümbruse puhastamisel a. 1923, torni kõvalt paremalt poolt, mulla ja prügi alt. Et kiriku läheduses kohast kohta pole liitnud alla asetamiseks, siis viidud õpetajamaja aida, kus ta ka praegu asub.

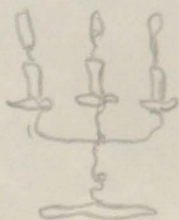

VIII. Mis materjalist, ajast ja misaeguse kirjaga on kroonlühtrid ning lühtrid ja miks need on?

Kroonlühtrid on kolm. Vaxot ja kirjadeta; on ootatud 1878 kirikukassaost võetud rahaga ja maksnud 261 ebl. 90 kopikat. Nüst saavad kaks suuremat laavas, üks vähem altariruumis. On viististi muretsetud nende asemele, mis vana inventariraamatus märgitud: „kroonkirikus üks plekist kroonlühter, kuldseks ja rohelineks värvitud, laavas kaks klaasist kroonlühtrit.“ Klaaskroonlühtrite kohta kõval märkus: „mahakukkunud ja purunenud.“ Plekk-kroonlühtrist pole andmeid rohkem.

Altaril on kaks suuremat ja kaks vähemat kirjata lühtrit uushõbedast. Kantolil kaks kolmeharulist lühtrit.

Seinalühtrit - 68 ebl. väärtuses. Kingitud Gustav Enok'i poolt 1897. Enok elas Faibles.

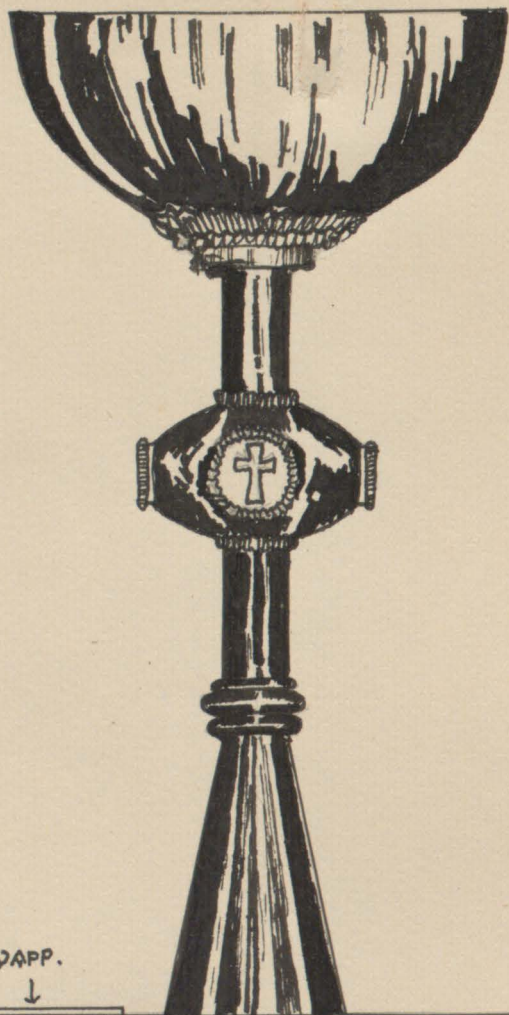
Mis
andmetel?

IX. Mis materjalist, ajast ja mis kirjadega on karikad, kannid, paterid, kruusifiksid ja muud kirikuriistad ja palju neid on?

Karikaid: 1. Üks suur kullatud karikas, kirjaga jalal: „Der Pönalschen St. Nicolai gehörig 1765“ 2. Sest ja väjast kullatud karikas (vaata ülesvõtte). Keskul varul on üman ülevall ja all kokkumuljutud (profül-ovaal) kerasarnane osa millil mupud. Neid on kuus. Sääal pääl asuvad märgid emmaili sus:

Karika jalale on nuditud liblika kujuline vapp - millil kahe vappi oma ilustustega pääl ja tähed: H ja B teisel M ja G. Vaasakul vasal lind; paremal: lainejooned. Jala all põhjal ringi ümber äärü: HANS BARCH ZV KAR-MEL ERFGESSEN MARGRET VAN GILSEN HANS BARCH SIN ELICH HVSFRVGE HEBBEN DESEN KELCK IHN DE ERGOTES DEHR KIRCHEN ZV PONEI VOR

KIRI
PÕHJA
ALL.

VAPP.

VISAND HANS BARCHI KARIKAST. NIGULAS.

BELLEST OLEMAS ÜLESVÕTE FOTO. GRÜNTHALILHAAPSALUS.

ERET ZV EWIGER GEDECHTENIS * Sõnade:

1. |ERGOTES DEHR KIRCHEN ZV PONE| all on tera-
 va asjaga kutseldatud, kise stiiliga kui kiri
 ja võib olla augugi mitte selle poolt, kus kirja
 graveris, sest see kutseldus ei oma spetsialisti
 jooni, - aastarw: 1596. Kas on su aw
 hiljem sinna tehtud, kui karikas kingiti
 või samal ajal ei saanud ma kindlaks
 teha. Ühelt kohalt on alumisel randil kõik ära.
 nimelt. Sõnade :|Hans Barch zu Kaemel Efft|.
 kohalt.

3. Sest kullatud karikas, kirjaga ja-
 lal: Herr Georg Emmerich Arnold, Pastor, und
 seine Hausfrau Anna Gerdrut Runge, haben
 zum Gedächtnis diesen Kelch der Kirche zu
 Pöndal verkehrt Anno 1684.

4. Ülenikullatud haigete karikas
 kirjaga ülal küljel:
 „Pöndal oder St. Nicolai Kirche.“
 Selle karika ja juure kuuluwate asjade:
 weinipudel, oblaattoos, pater ja kutsifets
 on valmistatud puust futteraal.

Pateene: ad. 1. ühelt poolt kullatud.

ad. 2. ülени kullatud. 3. ülени kullatud.

Oblaattoose: 1.) suur toos. 2.) Foss hõbedast, põhjal: Wiegt 13 Loth. 3.) Haigete karika juure hõbedane, kirjaga kaanel: „Pönal oder St. Nicolai Kirche.“ Põhjal: 1771.

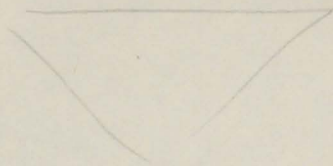
Kannud: 1.) plateritud, 1857 aastast kirjaga põhja all: Em. von Maydell,
geb. von zur Mühlen
den 15. April 1857.

2) hõbeplateritud, aastast 1881. kinkinud Fr. Natalii Lueder.

Kruutsifikasi altari, marmorist rist ja alus, kuju pronks. Arhiivi võlviall - suur (50cm) spuurist hõbetatud plekist ottega, kuju messing. (veeruvorm)

X. Mis materjalist ja ajast, mis kujude ja kirjade-
dega on ristpalk (traber), kus see on olemas. Kas
või teisi ristpalki on olemas?

ellingisugust ristpalki ja traberit lii-
kus ei ole.

36
XI. Kas on olemas kiirikuseintes niske ja seinakappe ning milleks neid arvatavasti on tarvitatud?

Kiirikuseintes niske ja seinakappe ei ole.
Küll on kantsli tupi juures päält ümarvõlvi-
ga tühem, mis tõenäoliselt on mahakistud
käärkambril kinnimüüritud ukse ase.

XII. Missuguste kujutuste ja kirjadega on hauakivid ehk haudad, sarkofaagid ja muud haudamärgid kirikus?

Praegu ei ole kirikus ühtegi hauda, hauamärki ega kirja. Ei teata niist midagi.

XIII. Kas on kiriku all vanu krüpta ja kivi
hauakabelini olemas ja mis nüst teada?
Kes on sinna matuid? Millis kirju liidub seal?

Kiriku all tokumentide järel krüpto ega
hauakabeliid ei ole.

XIV. Mis materjalist, kas vapiga ehk ilma, pildi ja kirjaga on kirikus, abikirikus, kabelites liiduvad epitaafid (uskukuld kuni 1861 aastani ehk võimatuse korral 1870a. ladinakeelsed kõik, muukulsed 1830a.)?

Üksikud epitaafid liidusid ühes endises hauakabelis prügi hulgas. Kas on nad säält või föenäolikum - kirikust sinna toodud. Kõik saksa keelsed ja nooremad nõutud normist.

Kuna teift ei ole, oleks võinud neift näitufe tume!

XV. Mis aastast, mis kirjadega ja kui ras-
ked on kirikukellad ja mis materjalist?

Hiriku kellatornis on kolm kella.

Neist ripuvad kaks kirikuklõjega ühes rihis.

Lääne pool asub suur kell; sellel on pääb

kiri „Kommit alles ist berit“ ja „Fulge kokko
pattund.“ „Gegoden von A. I. FELDMANN. IN RE-
VAL ANNO 1858.“ (Vaata hoopia kirjast.)

Suurell oli muretsitud talupoegade kulul, kaalub
8 puuda 17 nalla ja maksis 505 rbl. 50 kop.

Teine idapool, muretsitud mõisnikkude ku-
lul, vähem ulmisest; kirjaga: Gott in der Hö-
he xi Ehr. Gewidmet von Carl Weinsten 1890.

Kolmas väike NO poolseis torninurgas. Sellel
kiri: He fecit I. Malmberg Revaliae a° 1820.
(Vaata kella kirjade hoopiaid.)

Neljäs asub Lüdiküla surruaia värav-
kabelis tornis. Aastast 1877ja kaalub 89 nalla.

XVII. Mõningused monumentaalkirjad lüüvad
muidu veel kirikus: seintel, ustel, pinkidel,
oulit, piltidel j.n.e.

Kirikuseintel, ustel, pinkidel, oulit
mõningisuguseid kirju ei ole.

Oul on kirikus üsna uus. Vanao-
ul, mis õnnistati 1. augustil 1855 ja oli valmis-
tahud oulimeistri Danton'i poolt. Oli mehaani-
lise süsteemiga, 4½ registiga, maksis 404 rbl.

Uus oul mis murubeti'le asemele
õnnistati 17. oktoobril 1926 õpet. Lattik'u, Brasche
ja B. Ederberg'i poolt. Oulimeister Ferkmann.

Oul on puumaatilisest süsteemi, 2 manuaali,
10 heliseva registi, 7 mehaanilise abinõuga.

Üldse 555 viilet. Maksis 4300 krooni (
430.000 marka).

XVII. Misnaguad hauakirjad on kiriku ümber olevatel haardadel (eesk. 1861-nõp 1870, ead. - köök, muuk. 1830). Kas on need kirjad lamavatel kividel, ristidel, sammastel ja mis kujulised on need (plaadid, ristid, sambad) kes on maetud ristud olnud, kui h. kiri seada ise ei ütle?

Kiriku ümber olevad hauakirjad (vaata ka küsimus XX) on muist lamavatel kividel muist raud ja kivi ristidel ning kolmel rataristil. (Vaata ka küsimus XXII tüüpide kohta).

Ühel kivi ristil kirikuot vasakul on prantsuskulne päälkiri: Ci git Mademoiselle Louise Henriette Simond née a Gverdon le 19 Fevrier 1828. morte à Pallifer le 17. Novembre 1861.

Elluidu on teised hauamärkide kirjad kõik saksaüksed, väljaarvatud uuemast ajast sio pääle 1830 a. Eestikeelseid hauakirju (küsimus XX all toodud) on üks 1644, üks 1812, üks 1815 ja 1848 ja veel üks umbes samast ajast.

XVIII. Misnaguused surmuaiad on, mis ajast ja kui suured nad on? Kellel niist on kabel maagu, kellel enim olnud ja mis nimeline on kabel? Kas on kabelise maatud ja kes ja kudas? Kas on hauakive lemas. Mis kirjad on üldse kabeli sinitel ja kabeli sees?

Surmuaidu on kolm. Vanem nendest asub kiriku ümber. Asutamise aeg pole teada. Sellel surmuaiad on kaks matusekabelit.

Üks kivist, 2 sülda pikk ja 2 sülda lai, puukatusega, on ehitatud Mannrichter Georg Gustav von Aderkas'e, Tagoveru ja Salajõe mõisade omaniku poolt, enese ja oma perekonna jaoks, tingimusel et ükski pärijasida müüa ei tohi, ei üksikult ega mõisaga koos, vaid et see ikka Aderkas'ite matusekohaks jääks.

mis ajast?

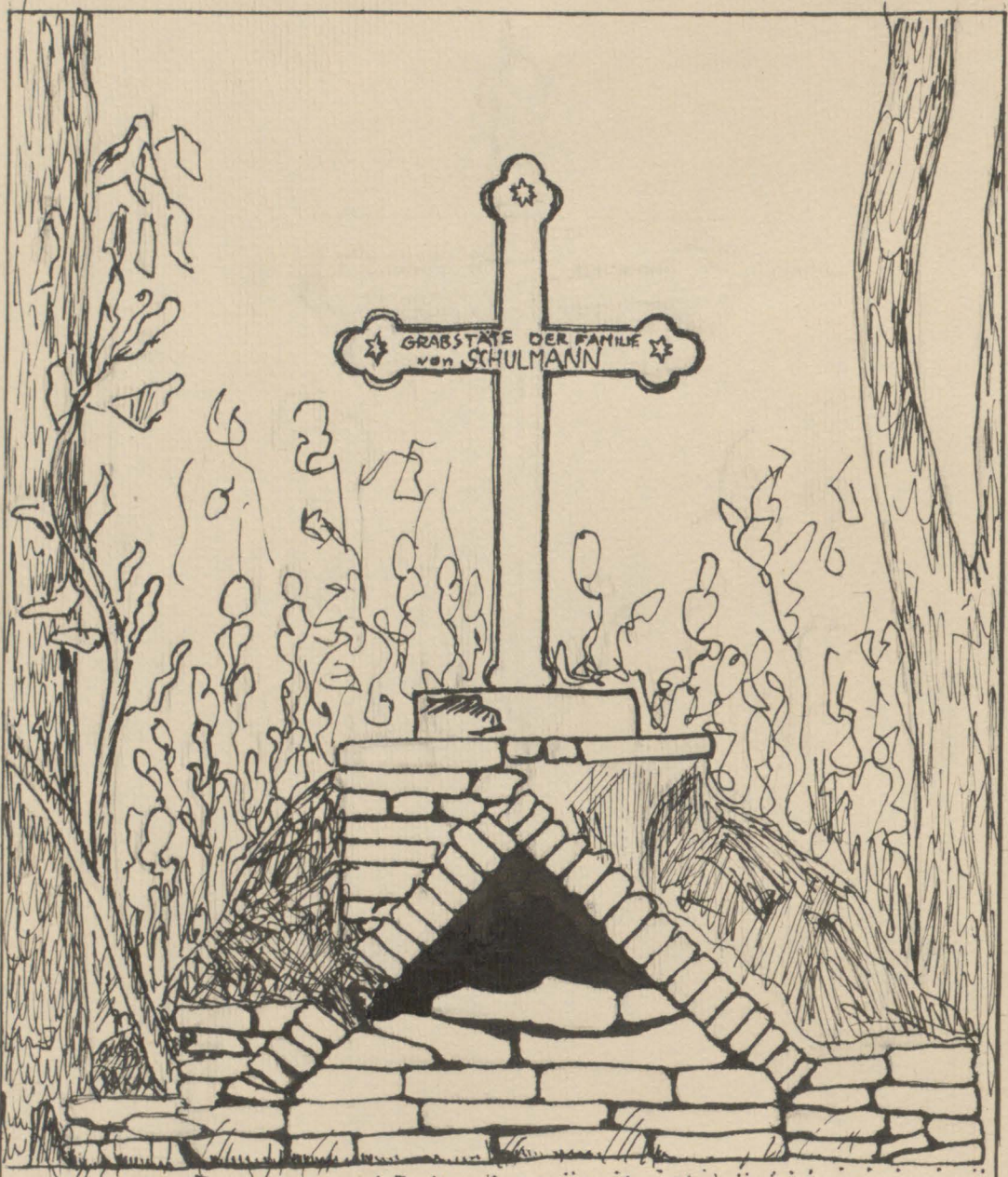
Teine, ka kivist 6 sülda pikk ja 2 lai. Kivikatusega. Taubla mõisa rentnik von Steinhel, leitnant, ehitas selle kirikule. Selles on 3 osa (gruft). Lõunapool otsas-kodanikkudele; keskel aadelile ja võib ka kohalik

kule õpetajale, põhjapoolne ots - talupoegadele. Praegu on sellele puupõrand alla tehtud ja alles hoitakse kõiksugu kolanagu vana ouli laudu j.n.e. Nendes ei maita enam.

Kas seal
ei ole
münda
muinust
ülest?
ef.

Pääle nende kaks matusekambeli on veel kaks maapõues müüritud, maapinnalt võlvitud hauakambut. Mõlemad on praegu eriküljelt lakti ja on näha nende sisemusest. Sinna on mitmesugust prahti kogunud pruulisti j.n.e. on aga ka näha püäluid, riekonte j.n.e. kõrvalt sääl seis. Kumbki kamber on umbes 2,5 meetrit pikk ja umb. 2 mt. lai. ja üli meetri veidi alla maapinda sügav. Maapinnal on neljanurkeline ruumi üli võlv mis mullaga kaetud, allul kasvab rohi ja püsised puu võsud. Ühel neist, mis õpetajamajale lähemal on, on erikülje harjal suure riist rauast ja kirjaga: * GRABSTÄTE DER FAMILIE von SCHULMANN * Üks neist kuulub Udenküll (Uugla) mõisale, teine Tõgfi de perekonnale. Mõngisugusid kirju neis kambrites ei ole.

Kas
ajast?

PEREK. SCHULMANN'I MAFUSEPAIK LÄÄNE-NIGÜLAS

Färgmisenä vanaduse poolt tule nimetada Koela surnuaid, rahvasuus ka Hobu-aitamäe nimelall tuntud. Õpetaja P. Ederberg kõneles et ta ei ka kindlasti kas on selle nimi Koela (lähedase küla järve) all tema enne või tema alkäija Ferdinand Fürgensoni ajal tarvitusele võetud. See surnuaid on õnnistatud 1849. Hiljem muutus see surnuaid veiseks ja jäeti maha.

Surnuaidia kohile olla õnnistamise ajal suure puuriol olnud, kirjaga: „Hui Kristus sinno ello, jäs kaso suruma.“ Kõnetades ühte vana 81 aastast meest, kes mäletas veel seda viisi, ^{selgus et} ta olnud tema lapsepõlves ju vana. Praegu pole sellist jälgegi. Nüüd 1928 a.

kes see oli?

suure võeti see surnuaid uuesti tarvitusele kuna Liidiküla surnuaidas maapind juure võetud osas liig pae ja kruusi väike.

Holmandana võiks nimetada veel Liidiküla surnuaid. See on asutatud 1875, laiendatud 1898. Kirikust 2 klm. kaugel. Selle surnuaidia sissekäigu kohal on väike

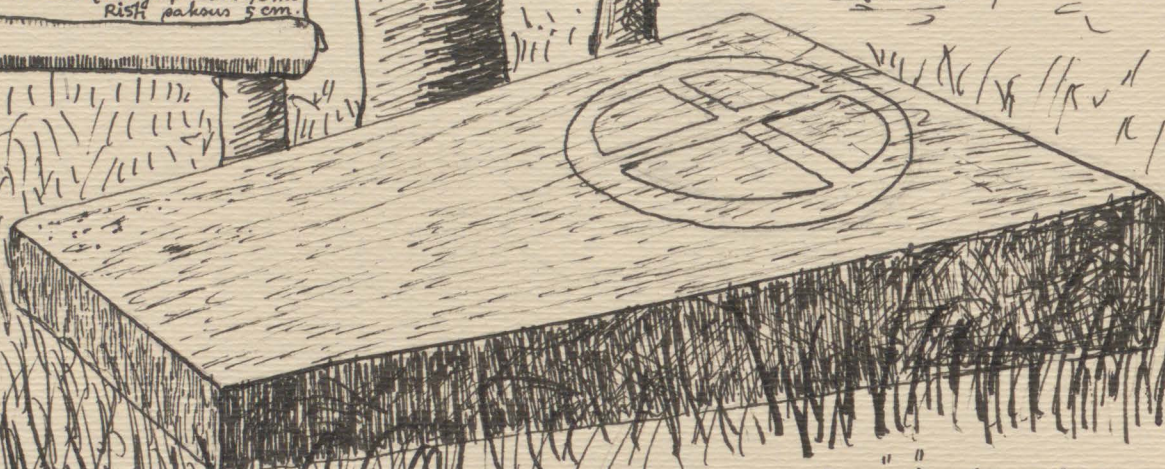
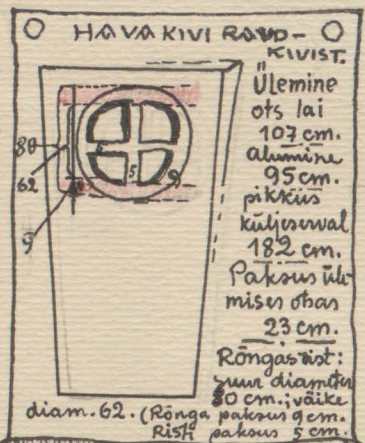
kabel, mille tornis kell 1877 aastast ja mis
kaalub 89 nauda. Kabeli kõval kummagil
pool kaks jalgvärvavat. Surnuaial hauda-
kive ei ole.

XIX. Mis kujuline ja kirjaga on surnuaia värav?

Surnuaia väravad on lihtsad pulkväravad kahe paakivist ülestõusnud samba vahel. Väravaid on kiriku surnuaial kaks, üks õpetajamaja õuelt, teine maanteelt.

Koela surnuaial on samasugune pulkvärav.

Liidiküla surnuaial on aga kabelvärav. Kabelil on es ja tagaküljel ühe kahtüraline uksvärav. Kabeli kõrval välgas kummagil pool on ühe pulkastuga jälgvärav. Kabelil on torn ja selle kull 1877 aastast kaaluga 89 nauda.

HAVA KIVI LÄÄNE-NIGULAS.
RAUDKIVIST. KIRJATA.

Kas ei ole teatud?

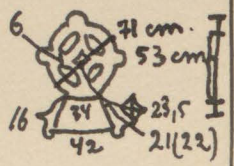
XX. Misnaguand on vanemad hauakirjad
 rannuaidades (estikulsed - 1861 uup 1870. Caidma-
 kulsed kõik, muukulsed 1830.) äratäendades
 kas hauakiri leidub hauaplaadil või ristil
 ja mis kujuline see rist või sammason.
 Kes on matud isikud kui kiri seda ise
 ei ütle.

Vanemate hauakirjadena tuleks mainida
 järgmisi estikulseid, kuna muukulseid ei ole
 alla ja nõuetawat normi, küll aga XIX sajand
 di teiselt poolt.

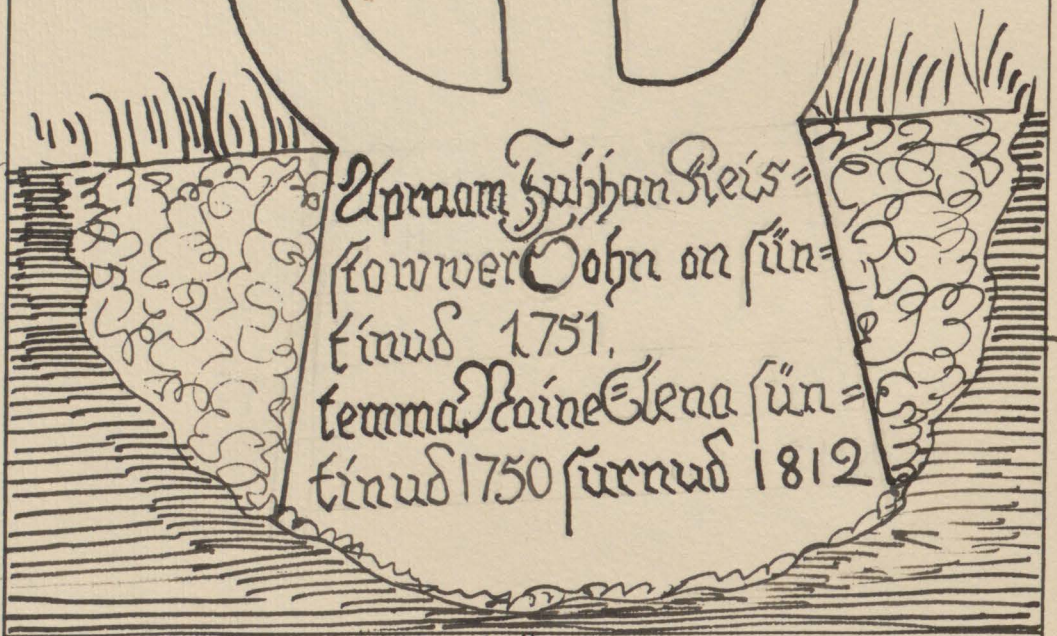
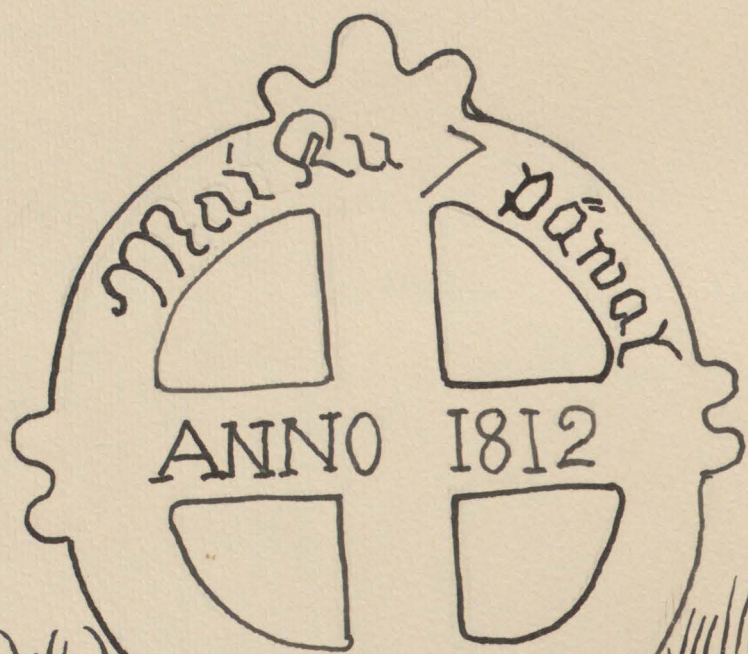
Kõige vanem säilinud hauakiri on
 estikulne ja paikub rist väljaraaiatud Pratas
 ristil aastast 1644. Pääle on raiutud kiri:

IETZE MATZ
 IETZE CLAWES
 IETZE MADDIS
 ANNO 1644

Järgmine vanem hauakiri on aastast
 1812 samuti rataoristil, kuid väiksemal.
 Kiri on raiutud gooti hükschriftiga:
 „Mai Ku 7 päwal, ANNO 1812, Apraam Juh-
 han Heisfower Lohr on jünferud 1751.“

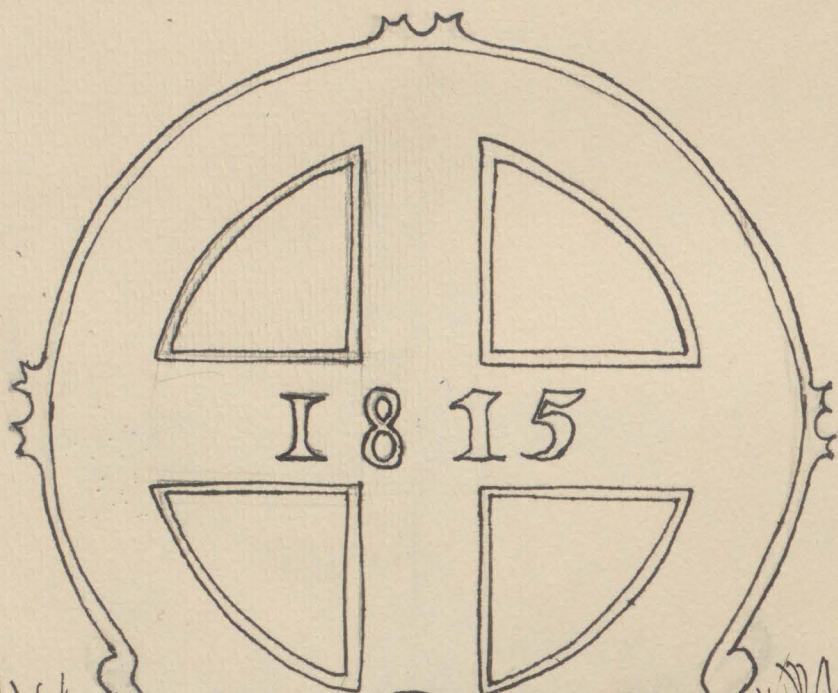

Faint handwritten text at the bottom of the page.

Apraam Juhhan Reis =
 Kowwer Oohn on sün-
 tinud 1751.
 Lemma Paine Elena sün-
 tinud 1750 surnud 1812

RATAKRISTLÄÄNE-NIGULA SURNU-
 AIAL, MIS KIRIKU ÜMBER.

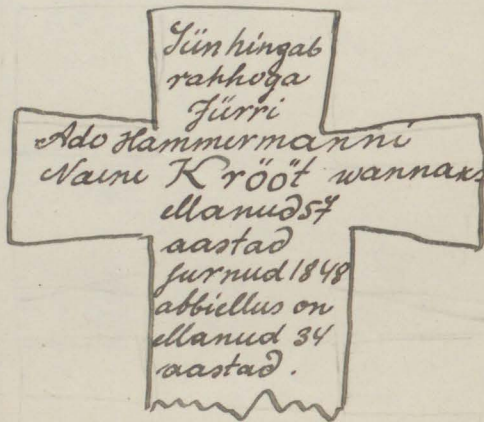
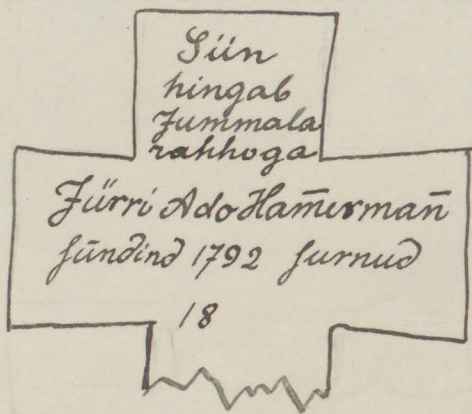
Hans Kappel ja
 temma Elppi Kasa
 alkusti Elisaped ja N
 ente Lapsed Koalep sur
 han 2 Sarel Gustaw 3
 Poet enne aeto surnud 4
 Upruom Subhanjata Vanna
 Issa ja Emma 1804

temma Naine Elina sündinud 1750 surnud
1812." Mehe surmaaasta puudub ristil ja
sääal on vastaval kohal tühi koht. (Vaata joon.)

Holmas on jällegi ristasrist 1815 aastast.
Pääl aastaarv "1815" ja footi tükischriftiga:
" Hans Kappil ja Emma Appi Kasa / Akusti
Elisaped ja N/ente Lapsed Koalup Ju r/pan
2 Kaul Huftarw 3 Poek enne aeko surnud 4
Aproam Juhhan ja ta Wanna Isja ja Emma
1804." (Vaata joon.)

Aeljäandamat kohal tuleks nimetada
Jüri Ado Hammerman'i ja ta abikaasa Krööda
hauakirju. Siin on harilikudpaakivi ristipääl-
kirjaga kummagil vastava aeku kohta. ja
hauakivi samuti paust, mis katab hauda.

Ristidel on kirjad:

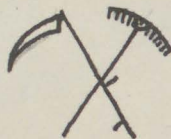

Se kiivri on mo haura kätte
 Lenni kui wimne paewon käs
 Lüs ärrata mind haura feft
 Ja wasta nohtus minnoeft
 Linna teud et inimene jälle
 põrmuks saab ja ütled Tulge
 jälle inimusest lapsed!
 Temma õitfeb hommiko ja
 on haljas Öhto leikatawte
 ärra ja kuwab ärra.
 Laul 90 peatük 3 ja 6 salm.

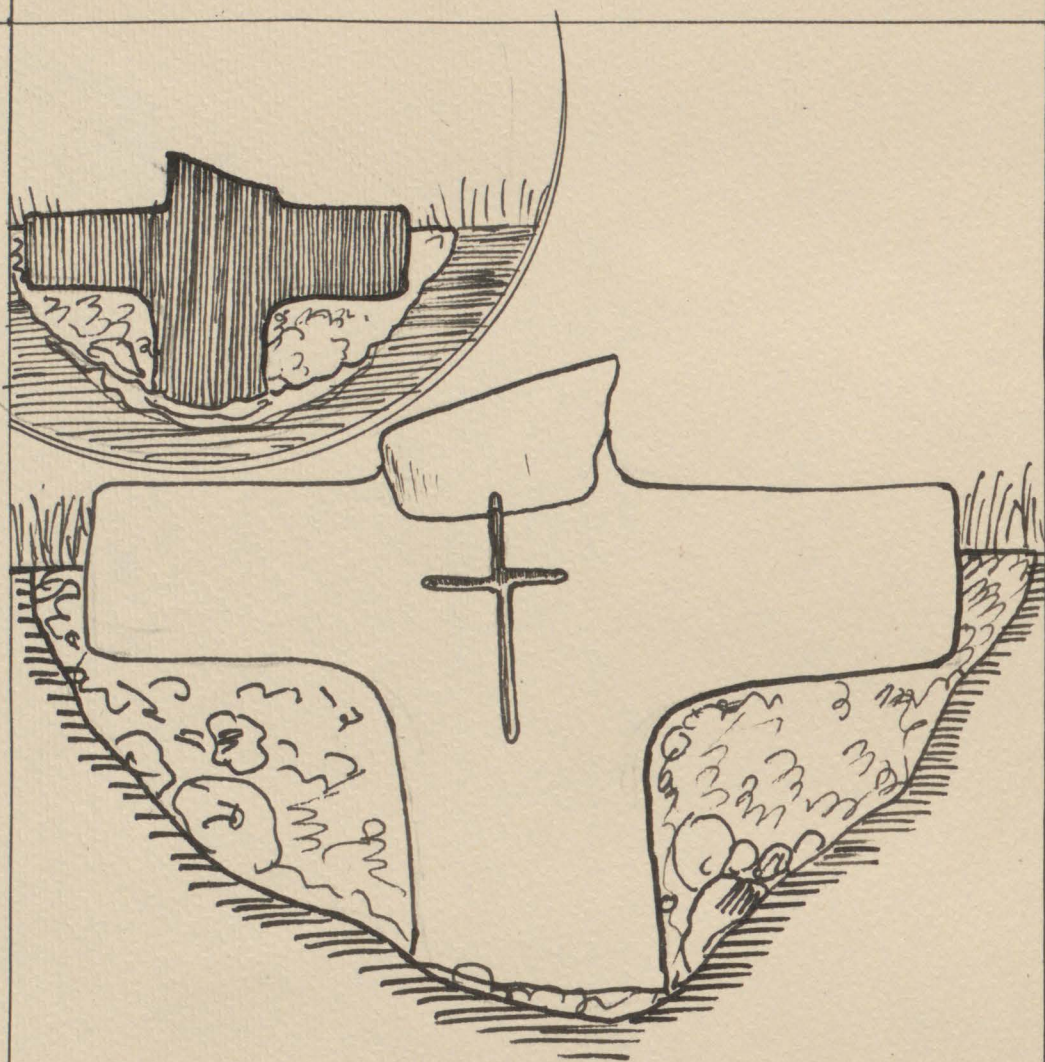
Se nin on mo
 haura et mo
 mulla et hingab
 Lenni mind
 Tumma Se hüab
 Arra panne oma Palle
 mitte mo eft wariule
 ärra lükka omma ümna-
 rdaiad mitte ärra wihha feft

Laul 27 ja 9

Kiivid olid kattunud täielikult mullakorraga
 ainult mehe plaadid vasak ülemine nurk oli
 näha. Plaadi alumiste otsade pääl mis alla
 pooli vajunud, eriti naiste hauaplaadid oli mulla
 kord umbes 10-12 cm. paks ja pääl kasvavate
 rohi ja vahtra võsud. Mulla alt wabasta-
 nuina oli kiri kivid võrdlemisi hästi näha.
 Naiste hauaplaadid on kivi moyaalse auguga ja
 see ulatab praegu läbi. Pääliiskaudsel waatli-
 misel näis see sinna raiutuna, lähemal silmitsu-

misel selgub aga et vastavalt kohalt on kivi kat-
kenud ja õõnsus on nähtavasti kiviis liidu-
nud mõude ja pragude tõttu vihma ja külma-
läti kkkunud. Vägamurdunud kiviosa ei olnud
leida. Teksti lõppudes kivil on visseraiitud rist-
pandud vihat ja uha - nähtavasti peu-
naine tööriistade-sümbolina. (Vaata joon.).

ÜKS VANA PÄEKIVI RIST LÄÄNE-NIGULA KIRIKUT
 ÜMBRITSEVAL SURNUMIAL. EES- JA TAGAKÜLG.
 KIRJADETA.

XXI. Missugused on iselvomustavad hauakirjad
ehk tähtsate isikute hauakirjad hilisemast ajast
mis kujulisel häämärkeil? Kas on Eesti ajaliku
elu edustajate haudu, missugused on mälestus-
märgid nül haudadel ja mälestusmärkide
tähtsähelised kirjad?

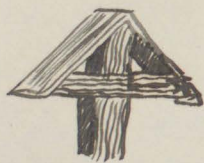
XXII Misnaguised on üldse kihelkonnas olevad hauamärgid ja mis aastatel umbkaudu esineb iga tüüp (hauaplaadid, mitmekujulised hauaristid, hauasambad)?

Hauamärkidest tuleb küll hõigevanemaks pidada trapetsi kujulisi suuri hauakive rataristi kontuuridega päälmisel küljel. Üks sarnane leidub L. Nigulas kirikust vasakult läht 15-20 sammu kaugusel. Samuti võiksid ristidest vanema generatsioonina ratariste (L. Nigulas, kiriku juures paremal pool, kolm sarnast, 1644. - 1815 aastateni) ja samuti õige massiivseid kivi riste. Nii on süü kiriku paremal küljel 15-20 sammu kaugusel üks õige massiivne rist uumatega rõvudes - paksus serval 25-30 cm. Teine viidi vähema mööduga (20-25 cm.). Kirja nut ei ole, küll aga ühel küljel õõnes rist (väljaraitud umb 1,5 cm. sügav). Noorima generatsiooni kivistid mitmesuguse kõrgusega ja paksusega (10 - 15 cm)

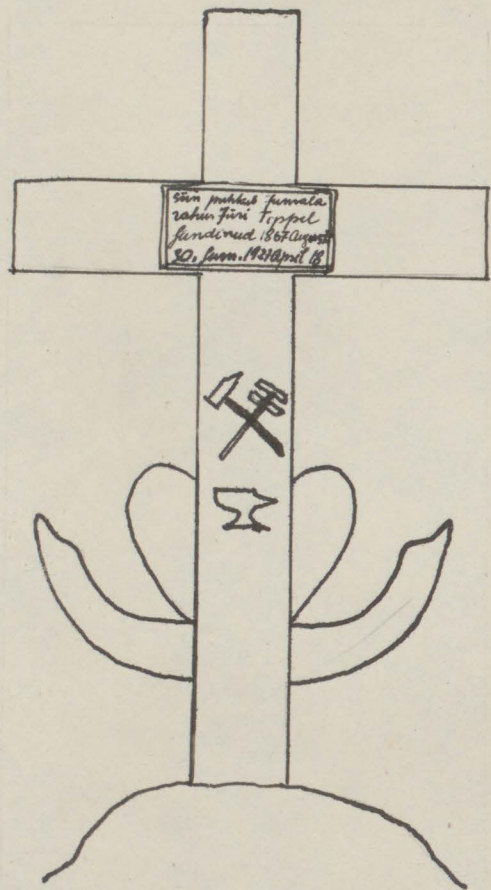
Süü järgnevad mitmesugused valatud raud
 ristid millide vorm ei erine ka mujal surnu-
 audadel ehitulevatist tüüpideist. Hilisemal ajal, mis juhtub
 nüüd viimastel aastatel on rohkesti mitme-
 suguselt kokkupitsetud raudriste. Paljud
 neist, eriti 1928 suvised ja väält kümme-kond
 aastat tagasi kannavad Haapoala ristimüüsi
 Politur'i initsiaali. Sarnaseid riste on õige
 väikestest 25-30 cm. kõrgustest lasteristidest,
 kuni pea kaks metri kõrgeni.

Holla surnuaial, kus on maetuid 1849
 aastast päält pole ühtegi vanemat risti. Silla-
 arped ristikid, mida talupojad haudaadude parid
 on nähtavasti olnud puust ja haudaadion aja-
 hammas pea maaga tasa teinud

Liidiküla surnuaial olid veel liida mõnin-
 gad puuristikid "katusega". Neist olid päästi
 vaid neli-viis ootamas järge mil nad
 ümberkukuvad ja kaovad. Praegu on
 nadki ju pehkinud ja sammaldan-
 nud. Mõni murdunud rist oligi ju
 kuskil haudaadul, pööras või diaadus pitkali.

XXIII. Kas on hauamärkide hulgas kurioosumini, mis rüüsu- ja mis ajast? Kas on muude kohalikke iseäraldusi?

Omapärasesena võib nimetada puuristi, mis peab kujutama sümbolsest: usk, loofus, armastus. Sellel on pealkiri raamis ja klaasi all paberil: Siin puhkab Jumala rahus Jüri Toppel / sündinud 1867 augusti 30. juun. 1921 aprill 18. Siis on sellest kirjast allpool risti vertikaalpuul, nähtavasti surnu tööriista märkeid: ristipandud vasar ja mitritangid ja all pool sellest alae joonistatud.

Nimetatud rist asub Liidiküla surmuoial.

XXIV. Kas on muidu veel haudasid ja hauda-
kirju kihelkonnas, kus ja missugused / per-
hondlikud matusepaigad, sõjahauad, koolja-
te hauad, kalmid, kivikangruud, katku-
kalmid, teadaolevad ehk arvatavad vanad
hauad ehk matusepaigad kihelkonnas üldse?

XV. Kas on vanade kirikute ja kabelite ar-
meid, olgu katoliku või luteri usu ajast ja
mis on seal näha või mis neist teatakse?

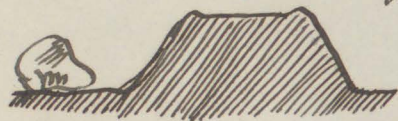
Kroonikas lkk. 2. rüütel " .... bis 1670

Friedrich Runge. Tal (Fr. Runge'l) on Lääne-
Sigula (Pönnatschi) kirik nelja filiaal kabelija
olnud.

1. Laurentiuse kabel Kirimäel.
2. St. Jacoby kabel Salajõel.
3. Kabel Põltsamäel Sellenküll (Sijaküla) juures.
4. Kabel Nõva'l (Newe). See lü-
diti hiljem Risti kiriku külge, kuna
lüh kaugel L.-Sigulast asus.

Laurentiuse kabel, mis asub Kirimäel on ju
väga ammu lagunenud olnud. Sii mainib
visitatsioon protokoll 16. I. 1698 ühte kabelit
mis „verwüstet“ olnud. Praegu on selle kabeli
koht ja ümbrus tuntud Kabelimäe nime all.
Et see tuttavaim on siis näib olema, et selle
„verwüstet Kapelle“ all mõeldakse just kabelit
Kirimäel aga mitte mujal. Nimetatud mägi
on paeu kõrgendusega millel pääle mõne kadaka
ja suurte raudkivide midagi pole ja lae on.

Mõned muuta künkad, millede hulgastühte
kui Kabeli aset näidatakse. See on umbes
 $1\frac{1}{2}$ - 2 mt. ümbritsevast maapinnast kõrgem
küngas, võrdlemisi mitte järskude külgede-
ga. Päält on ta kui oelda

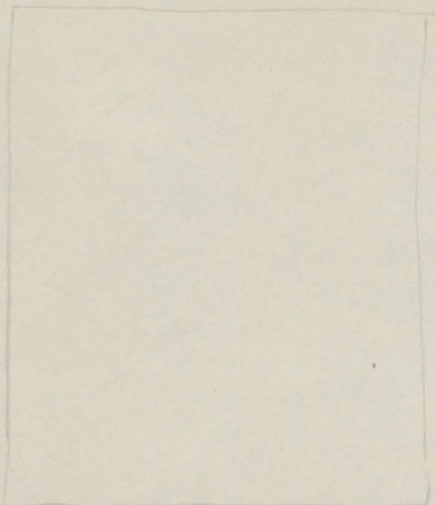

võiks ümar nelinurk, sest
ümaras ringis on riiski
või tunda natuke nelinurka. Laius
üleval on umbes 2,5 mt. Ääud on natuke
ne kõrgemad kui keskelt. Erilist sääl mi-
dagi näha ei ole. Ümbrus nagu varem öel-
tud lagi, suured ja väikesed graniitkiivid
paumurd paaris kohas lähedal.

Künka eest, mida näidatakse kabeli
annena, olla ümberkaudsed elanikud
nii mõndagi leidnud. Etü olla kaks läh-
ma talu poissi leidnud säält vanu raha-
sid ja luid, samuti vanu raud tatterüste.
Üllingused ja mis ajast need pärit ei läinud
korda selgeks teha.

Teiste 3 kabeli kirjeldus?
(pöördub)

XXVI. Misnyused on liiduvad vanad pitsid, mis kivi ja kivi nül on? Kas on mõned vanad plaanid ja raated kiirikutest, abikiirikutest kabelitest ja nende ras olvatest ajadist ja mis ajast nad on?

On olemas üks metallist (rauaast) pitsi ovaalse kujuga. Sellul ääru ümber kiri:

• SIEGEL • DER • ST. NICOL
KIRCHE • ZU • PÖNAL •

Kirjaga ümbritsetud

ringis on st. Nicolai kujutus. Pikk rüütuaga, juusa kohalt vöötatud laia käiseline kuub kaatab ta keha. Paumas käis tema enese pikkune rist mille alumine ots kaob jalgade juures kuu voltkidex. Vasak käsi olahõrguseeni ülestõstetud käis küünarnukini tagant langenud. Pikkade lokkis juukotega pää on kaetud krooniga.

XXVII. Mis risuline on kirikuarhiivis kõige vanem kirjalik materjal ja mis ajast ta on? Kas on kiriku arhiivist teadupärasest dokumente mujale viidud?

Kõige vanema dokumendina on kroon.

lkk. 1. mainitud saarumaa piiskopi Johannuse konfirmatsioonil kirii Põndli (L. Nigula) kiriku juuru viikaari (vicarii) seadmiseks 14. märtsist 1516. (Selle dokumendi liidlnud õpetaja Schultz, Carl Gustaw ca 1760 Paliveru dokumendile hulgast). Praegu on see originaal kadunud ja juba aastakümneid-aga sellest on rääkinud arakiri 1638 aastast Ladina kulus ja selle saksa keelse tõlge.

Kr. lkk. 2: "reformatsiooni ajal sai süüa
 "õpetajaks Jakob Voss. Tema ajal on vanad dokumendid
 "nach Kivvel (Kärbla mõisa) viidud ja selle
 "järel kadumaläinud ühes Kärbla rahaga 130...
 "ja Paliveru 300 ...? Teiste järel on "Kirchunge=
 "rath nach Hapsaal, nachher nach Oesel u dem=
 "nach Kopenhagen gebracht worden."

XXVIII. 2) Pragu kirikuarhiivi nimekirj
liikide järele, lüügid aastate järele.

B) haruldased dokumendid, ka
F) haruldased tükkid roamatud oral-
di nimetada, kõik

D) visitatsioonid protokollid aastate järele,

E) kirikuhoovnikad ja

G) muud saarnased, äratahendasid
his visitatsioonid toime pani, kes kro-
nika kirjutas ja millal?

Vancim raamat, milles käsitatakse kiriku mitmesugusid asasid, ja kus muude seas

Kirchen Buch
 bey der
 St. Nicolai oder Pöndalchen
 Kirchen
 woinnen
 Nachrichten zu finden ist
 vom:
 Kirchen Ornat pag 1.
 Kirch

ka kroonikalisi andmeid L. Sigula kiriku kiriku kohta. See on folio raamat pruuni nahk alja ja papp kaantega, mille tütelitel: (Vaata joon. kõrval). " Kirchen Buch bey der St. Nicolai oder Pöndalchen Kirchen woinnen Nachrichten zu finden ist vom:

Kirchen Ornat pag 1. Kirchen Vonat pag 3. Kirchen Docum. pag. 4. Kirchen Bau pag 6. Kirchen Land Sima sp. 4n. 21. vid pag 48. Kirchen ordinationibus p. 5. Kirchen Wittwen u. Riehnung pag 3. - wie rz von fahr zu fahr angewandt pag. 18c. Kaanile järgneval esimeest lehel on

daatum A^o 1724. Sellele järgneb Tükklisht uloodud
 päälkijaga. Kroomikalini andmeid, või na-
 gu sin nimetatata annotationid on alates
 1718. 1719. 1720. 1724. 1725. 1726. 1727. 1728. 1729. 1732
 1733. 1734. 1735 ja 1736.

„1728 lies Pastor loci dii kirchen Gärkammer
 beweisen, dii Fenster Bemauern und die Mauer
 ausbessern, das man darin seyn konnte, nach-
 dem es 20 Jahre zu wenigstens unbrauchbar gewesen.“

Selle ora lõpul märkus: annotationide
 järg viimastel raamatu lehtedel. —

Järgneb kirchenrechnung Anno 1717-1800.
 iga aasta kohta. — Anno 1736 on õp. Schultze
 tunnud na obligatsioonide ärakirju, et nendega
 ruuma puhul rüadusi ei tulks. —

Annotationide continuatsioon: 1735-
 1757. 1759-1770. 1772-1774. 1776-1788-1791. 1798-
 — 1797.

Selle raamatus pag 5. sanade raama-
 tutena nimetatud: 1. Königliche kirchenord-
 nung. Das schwedische Handbuch ins Esthnische
 übersezt.

übersetzt. 54

Sub 6. Das Esthische Neue Testament so
Herr Senff der Kirche gegeben i. quarto.

Uul' väike nimetada üht Püüblit mille
väljaandnud N. Johann Piscator, Berborni prof.

Raamat tükkid Bernis 1683 (MDCLXXXIII). folio

• köites, sammikuga ületõmmatud puukaantega.

E) KIRIKUKROONIKA:

Kirikukroonika folioköites, mille kirjutanud
alates 28. aprillist 1829 õpetaja Theodor Ben-
dict Fux. Sisaldab kuni 28. apr. 1829 aas-
tani ka andmeid mis visitatsiooniprotofolli-
dust saadud vana aja kohta 20 enne

• 1829. ja säält edasi kuni ilmasõjani.

Vanema tohimumendina märgitud piiskop Johannus'e konfirmatsiooni kirjast on säilinud vaid arakiri Ladina keeles ja selle saksa keelse tõlge. Arakiri ja tõlge on pärit aastast 1638 ja on „Gravamina Fiderici Rungii Pastoris zu St. Nicolai im Pönalschen“-ga ühes vihus, s.o selle lõpul. Originaal on copia järel 1516 vsq 1518 aastast. Säilinud ladina keelse kopie algab:

Copia confirmationis

Bischofs Johannis vñ

Se Zestellung eines Vicarii bey der Kirchen
[zu Pönall]

Anno 1516.

Johannes Dei et aplice sedis gra² ecclae
[Ozilien.]

Episcopus universis et singulis inter brās Inspectus
 visus lūto pariter et audit salutem in Dño
Sempiterna. Ad perpetuam rei memoria, hōm
portim q̄ in ecclia parrochiali pōnal nrae
Oziliē dietae divini cultus fideliū q̄ p̄fectū
conspiciūt diar, q̄ quo nūm ministeriorū
Dei ibid aūgeat, favōrē nōm p̄rnum p̄liben-
ter impēndim: Eoq̄ quantū not̄ a Deo
concessū ē opis atq̄ opio promptitudine
p̄moverem, Constituti itaq̄ coram not̄: validi
atq̄ circumspecti viri Bernhardus Overlack,

[Arnoldus

Aderkas: p̄tū iq̄ ecclie Vitici neno Joannus..
 etc. etc.

Nimetatud teksti lõpul on märkus et
 „su on kirjutatud paavst Leo kuundal aastal
 1518. 14. Martii Kaapoalu lossis. Kirjutanud.

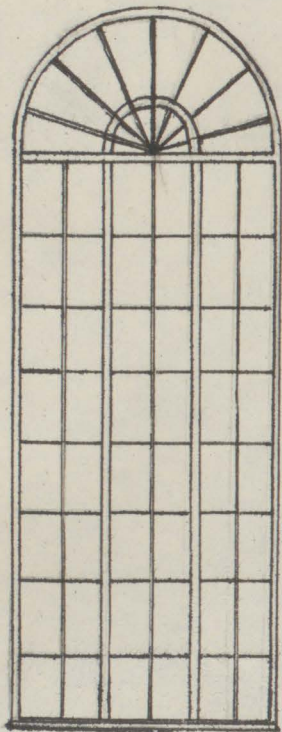
Teksti on kinnitanud ja allakirjutanud
 Marcus Firbach, kes on sünnipoolset pärit
 Wladislawiaast ja on nagu see

saksakultses tõelus : Dürri Dioecesi öffentlicher
Notarius von Apostolischen autorität -
See on tõlge lad. kullast tekstist, nagu see toku-
mendi ära kirja saksakultses osas on.

Notaari isikliku puutu-
va kirjutise kõval
on kõvaljoonistus, mis
sarnane selulel lehel
olevale. Tähed M.T.
peaksid tähendama
Marcus Töbachi nime
esimene tähti.

XXIX. Mis on ved kirikus, ehk kirikokor-
nas mälestusmärkidest ajalooliselt isära-
lise tähelepanu väärtused?

Kirikukorrad on peält
ümärkaarilised. Klaas
maale, ega värvilisi
klaasaknates ei ole.
Kirikukorrad on: laeva vasa-
kul ja paremal küljel
kummagi 2 (2 + 2).
Altari ruumis kumma-
gil küljel 1 ja õhas
1 (1 + 1 + 1). Kokku
on seega kirikukorrad 7

akent.

Eluudu vut tähtsapanu väärilidena ajalooliselt esi-
tan Erik Loid'i raamatust: Eesti Muinastlin-
nad" ltk. 75. järgmist:

" Linnamägi Ludi mõisa karjamaal, 1 km. mõi-
sast lõunas, lüva mäealjandiku keskul. See on
pikergune kõrge mägi umb. 100 sammuga pikk
järskude kallastega ja keskelt vähe lohust, mi-
da Hallimäeks hüütakse. Rahvas väärilid et
süin vanal ajal linn olnud. Jorden: Linna-
mägi on lüvast, vallid turbamullast ehitatud.
Valli ümbermõõt 151 m. Valli kõrgus 200 pinnalt
arvates kõrgus 10-15 m. vahel. Linnamäe sise-
pinna pikkus (N-S) umb. 60 m. laius (W-O) - 45 m.

Sissikäik on sobas. Siin on vall läbilõigatud,
kuid tõuseb alluastu kahel pool sissikäiku linna-
mäe pinnast 4-6 m. kõrgusele, kuna W ja Nis-
selle kõrgus ainult 2-3 m. on. Jdas puudub vall
täiesti. Kest linnamäge on lai, madal vallikes-
tega piiratud lohk, mida kaevamise auguko võiks
pidada. Sissikäiku juures valli kaevates leidab
süsi, puuraasukeid ja muredaks põlenud kivie.

~
Birk. esth. I, 1. ltk. 61. Jorden ltk 93, Jung III ltk 228.

Linnamägi Paliuru mõisa metsas, pikal mäe-
 siljandikul, mida Pikajala mäeks hüütakse.
 Selle mäe serval on kõrgem koht, mis valliga pais-
 tal piiratud olemisest ja mida Vallidyscaalseks
 kutsutakse. Nullavalliga piiratud ala on üle
 paari vakamaa suur ning metsaga kaetud.
 Üks Linnamäe külg umb. 17 m. kõrge, kuna Teiru
 millest kraav läbi lõigatud - lausk on.

Jung. III Chk. 227.

Linnamägi Keedika (Keddriku) mõisa
 metsas lõuna pool Haapsalu maanteed. See
 on kaunis suur Linnamägi järskude kõrgete
 kallastega.

Jung. III. 227.

I. visitatsioonid protokollid:

Visitatsioonide protokollid on arhiivis alates
1639 aastaga.

I. 17 (27 Febr) veebr. 1639. Vinterisid:

1. Joachimus Heringius. Episc. Rival mppiasz
2. M. Henricus Stahl Pastor und (und)

harrin pit. der Estnische Kirchen-Visitator.

3. Henricus Gofkenius ad S. Crucis & matthia
pastor. Iga allkija juures vastav pastor.

fu protokoll algab sõnadega: „Nachdem wir
beyder die Christl. Gemeinde dieses Kirchspiels in
einem schlechten Stande befunden haben, sinthe-
mal j.n.e.“

II. 23. dets. 1645. visitatsioonid:

1. Joachimus Heringius; Episcopus
2. Isaacus Mari Stadis p. Nück. (Nück).
3. Reinholdus Höller past. zu Röhthel.
4. Henricus Gofkenius; p. q.

Kõik järgmised protokollid leitakse olukord
mõistlikult parema olukorra.

III. 31. jaan. 1654. 1. Joachimus Kellingius, episcopus. 2) Reinholdius Möller, past. zu. Rõthel. 3) Matth. Siegemann, past. Hapsal.

IV. 16. jaan. 1698. 1. Joachim Soliman, Bischof; 2. M. Hinrich Derling past. z. Rappel. 3. M. Christian Hoppius.

Selles protokolliis punkt kaks (II) all; kas selle kiriku juure ka fiaale ja kabeluid kuulub? vastus: - Sün ei ole filiaale, aga küll õhtis maha-jäetud (verruistete) kabel. B. Kirimäe (Kirimeggi grozen?) selle juures olla Lauritsa päeval muet ülemuulst aktud (grozes libermuth getrieben worden); kusjuures samal päeval sääl ohverdatus. Selle järel endid täis-joodud (nich vollauffen) ja mäel ringi-tantaitud etc.

V. 27. sept. 1707. (MDCCVII):

1) Jacobus Lang, Episc. Esth.; 2) Georgius Schulze, past. zu Rõthel; 3. Joaac Hasselblatt, Consist. Notarius.

VI. 7. aug. 1716. Adam Johann, Vsküll, conchasseror; 2. Joh. Eberh. Vdam,

praep. Michaelis; 3. Adm. Melitz praep. Hab-
sal. 4) Joh. Lini v. Leal; 5) Gutschlatt, past. zu
Röthel.

VII. 5. juuli 1728. ülemõpetaja (Ober-
pastor) Christoph Friedr. Mickwitz; 2) Samuel
Stücker past 2. Matthia & Crucis; 3 Axel Julius
Herlin past 2. st. Jacoby.

VIII. 29. juuni 1744 (1774):

- 1. Landrath u. President v. Kuroell.
- 2. Assessor Gernet; 3) Christian Anton Kettler;
- 4) Joh. Friedr. Gernet; 5) Mich. Levanus.

IX. 14. juuni 1768: G. L. Wrangel,

praep. Consistorii; 2) Caspar Anton Kettler
Vice praep. d. Ständewieck u. past. zu Karruxen.
3) Joh. Christoph Pauken, a.o. conot. past. i. Joh.
zu Ferwen. 4) Joh. Hinrich Schwabe, a.o. conot. u.
past. zu Kosef (Kosch) in Ostharrien.

Selus protokolliis mainitakse, et ul-
misel aastal vana pastoraat maha on kir-
itud ja uuesti ehitatud kiridest, igasugusti
mõnusustiga (allerlei bequemlichkeiten).

X. 13. juuni 1788: Baron O. F. v.

Gaehelberg. 2. ass. Const. Otto Wilhelm Eberhard.,
3 J. F. Glanström past, 2. Michaelis. 4. Jacob
Hinrich Schlepengull, past. zu Rötzel.

XI. 16. juuni 1808: praes. Consistorii

H. L. v. Löwenstern. 2) probst u. ass. Const. O. R.
Holtz Past zu Kegel; 3) consist. ass. Past. zu
Stuckoe Gustav Karlblom.

Lääne-erigula

81

1639

17. II

V

Kog. A.

1645

23. XII

V

Kog. A

1654

31. I

V

Kog. A

1707

27. IX

V

Kog. A

1716

7. VIII

V

Kog. A

1728

5. VII

V.

Kog. A

1744

29. VI

V

Kog. A

1768

17. V

V

Kog. A

Lääne-krigula

82

1788

13. VI

N

Kog A

1808

16. VI

N

Kog A

PÄEVARAAMAT

LÄÄNE-NIGVLAJ

toimetatud kirikliste mäles-
tus märkide registruumistöo

— kohta —

— A° 1922 —

— PV. VEL. —

Friedrich Woldmann

12. juuli. Sõitnin Haapsalust vaudtal
 Saabla ja lakan saält L. Eligu-
 larre kutrunema oma töökohta
 ja piiridega. Surnuaiad näib
 õige vana ja see haud korras
 olema kiriku ümber. Nägin
 ühte vakraisti A. 1644 aastast.
 Kõikud vaatasin väljast ja
 selle ukse kohal olivat arve
 1760. Õpetaja maja õige suur
 lubjatud kivi hoone olgatusega.
 Et see juba hiline siis ei saa
 tänä enam väljas vaatlusi
 kha. Kõnelemin õpetaja Bruno
 Edbergiga töö üle ja kutrusta-
 sin teda registrujate antud
 instruktioonidega.

13. juulil, kivitöömõisas. Õpetaja näitab
 mulle arhiivi ja annab vana-
 ma kroomika ja tohumeridid
 pakis Nr. 3. (Vanad tohumeridid).

vaatun läbi koonika ja kutou-
 nen kirjandusega. Selles on
 huvitavaim asi piiskop Johann
 konfirm. kiri a. 1576. Aastakiri.
 sellist. Nagu hiljem kirjadest sel-
 gub on originaalid enamalt juba
 kadunud ja pärast kiri in.
 Pean sellist kirjaot ära kirja, s.o.
 selle ladinakeelsest kirjandusega
 teostatist algusest umb. pool
 folio lehte. Gutronen ko
 inventuuri nimikirjadega.
 Pean töö katkestama ja ei saa
 ko enne paari nädalat seda
 seda jatkata kuna õp. Saari-
 maale sõidab.

1. august. kolmapäev. Jälle Sigulane
 rongiga. Sakord juba varustat-
 tud kirjandusega, abinõu-
 dega hõuaplaanidelt hoopiate
 võtmiseks. Hakkan inventari
 nimikirja ära kirjutama.
 Ei jõudnud valmis.

2. august, neljapäev. Jatkan nimekirja
kirjutamist. Pääle hom. kohvi
lähen hiiriku juure suunuaia-
le. Luidain vel kaho vatasuisti.
Kendi puhaastamisel algus et
ora, voi suur ora khotist on
maa suo. Vamuotain end
labidaga ja kaurain ühe
poolldi väija. Vihma hak-
kas sadama. Pidin töö"väl-
jas karkutama. Seouin jala
aktide kallale ja tegin omale
säält märkuri.

3. august, nede. Ikva vel aktid. Tan-
arahirja Tokumentide nime-
kirjast. Soim arhiivis. Palju
teaduslikke raamatuid. Paljud
kannavad endast õpetajate
nimeid. Üks suur joakkhaat
faiot õp. Michelsooni omi.

4. august. Laupäev. Jatkan aktide ja
viit protokollide uurimist.
Kaurain ka omad viitid suunuaia-
lidel mullaot lahti. Kiri on
näha, kuid puhaastada ei saa-

nud. Käisin ka hirikus see ja
 nägin et sin palju midagi ühe
 märkida pool. Pildi järel palju
 itusamana näib se kõik need.
 Aga ehk mõjub mõne ilm.

Tahan torni, ei lüa aga tüpi
 algust ühe viimaks näin hooi
 all altari poolt saadate, vana-
 kul, ühte musta kirstot avast
 samba taga. Selgub et see ongi
 ta algus torni - kui ma seda ei
 teadnud kui ronima hakkasin.

Käsi oli et varustasin end tikkude
 ja küünlaga. Kõik on pime, kudas
 olamiskid jookuvad vastu külgepi-
 nu, astmed järealt ja vigasid
 paljud. Jõuan kõike lalle. Siit
 avast torni, kus puust redelid
 kaudu hulk aega tuleb ronida
 enne kui kellaakambri saab.

Teen lüügid lahti - puhkan vähe
 ja hakkan kellasi vaatlema.
 Raskeks kujuneb aga kellad kirja
 lugemine ja lõpetamine. Pidem
 kaks kella vahel oleval suurel
 redelil ronima ja saält osa

tehti lugesma. Siis alla ronima
ja luuzi avausel tiisi poole
lugesma. Katsusin koopriast
Tika kuidagi. Siiduin end
kuidagi jalgega redilile ja
nadin nis paberil kullale
ja tombasin mehakriidiga
paberile koopria.

Koopriad valmis kuidagi, auu
saab hiejust ja minul tarvita-
da olivate ~~aknõudega~~ ei saa
kajjiks paremini.

Ka väikest kullalt mis nähta-
vasti tarvitamata madal
nurgas, natukene vaid põran-
dast kõrgemal liikumatult
ujub tein äratombi.

5. august, pühapäev. Käisin juma-
la temistuaal. Kirikus pingid
täis. etteind reisavad. Nuntar
on, et nin veel täiesti säilitatud
koguduses homme pake ajal
pölvili huta.

Pääl lõunavõhi ¹¹¹ seitin õpo-
taja jälgvattaga küdiküla

suenuvaid. See ümbritud hivi
 aiaga täiskõrguskohal kabel
 sulgu kahepooliga ühe-äärava-
 ga kummaski otsas. Kabeli kõrvad
 kummalgi pool väike pulkadest
 jälgvärav.

Juunuvaid ise. Põsavid on kaava-
 nud mõnes kohas meetrit. Kaavad
 müürit koores, müürit õige mahajää-
 tud. Püstid enamalt jaolt pruust
 palkidega ehk ilma. Kaavad-
 lattedist kokkunenudid näevad
 mõningaid. Maas on liivane.

~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~
~~_____~~

Käisin ka Koela suenuvaid.
 See on ühes osas õige meetrit. Kaava
 kohta näitavad rohelistid künkad.
 Verine kraavid olli ajajaktimiseks.

viimast ajal on nia jälle mat-
 ma hakatud kuna Liiuutula
 surmudid liig kruusane uus osar.
 Kõnetan üht 81 aastast vana-
 kest. Kõneleb et olnud sin suur-
 rist mis surmuaid õnnistamisil
 pandud, olud mäda ju tema
 lapsoptores, nüüd kadunud.

6. august ennapäev. Sajab. Kirjutam
 ep. kirjutustoaas omale märkusi
 nähtust kuulolust. Selgub et
 pean kabeli mäe mine ma kus
 on olud katol. aigne Laurin-
 triux kabel. Vaatan arhiivi
 ruumis olevaid kirikuriistu
 ja teen märkused nende
 kohta.

7. august teisipäev. Vaatan ahtk.
 Käisin nennuicias ja tegin
 Jette Elldorise & co Ristikotist
 koopja. Kawanin väija keu
 abielupaar Hammormanniide
 hauaplaadid mis mulla all
 ja rohu ja oosaga kaetud olid.
 Sajab.

~~Handwritten text, mostly illegible due to blurring and fading.~~

8. august, kolmapäev. Ennetõunat
 tein hõuaplaatide kirjeldust ära
 kirjad. Mõõtrin ja joonistasin
 portaalid. Joonistasin ja mõõtrin
 kirjata raskoristikja hauakivi.

9. august, neljapäev, teisipäev
 kabelemäel. Rahvas kaljuts
 taluvelust äras - fööl - hünamaal.
 Jasin kätte ühe väikese poisi kes
 hoidis lambeid, kuulsin sellest
~~antud~~ et nad olla vennaga
~~hõuaplaadid~~ hõuaplaadid selle kabele
 künkal ja leidnud vanu raha-
 rid, kauplasiin need näha. Olla
 vanema venna omadus, see kulla
 kogu karjaga kui kui päike mita
 kaba läheb. Kalju. Talust liian
 ühe naisterahva kodukoidja -
 see on kurt aga saab siiski mu
 jutust aru ja ütles et siit "nad"
 - olla ikka leidnud, noastra-
 rid, raharid ja muid asju -
 aga need jälle kõik kaotri lastud
 minna. -

Pois teadis vut et kugi isand
 olla nite hõuamise ära kulanud.

saadud andmed on aga vähe
 jaan katsuma kuuagi veel nia
 tulla ja ehk lähed korela mõnda
 raha või nielagi kätte saada
 mis enam oleks. Ahtides on xllu
 kabeti kohta ka vähe öeldud.

10. august, reede. võtan oma saadud
 andmed kokku ja loen nad õpe-
 tajale et mõnda kohta veel
 täiendada või parandada.
 Sain õpetajalt ühe kso. ristimis-
 vaagna pilti (vaagen ise on õpetaja
 õpetajamaja taga aias). Õpetaja
 näitab pildi vanast ristimis-
 vaagnast ja Hans Barchi keri-
 kast mida ma saapalu fotogra-
 feerin ja võtan. Koostan
 oma kogutud materjali ühte pakki
 ja lähen jaama pooli läbi pakou
 vihmavarju - fuju hääl - et föö"
 lõpule jõudmas.

---

11. august, pühapäev. Saapalu.
 Käisin Grünthali juures L. Sigula

poite künimas, Lubas teha uusi.
Tagavara otas. Kuidas ka has
ma peaksin saama poite Haapaa-
lu kiriku kohta. Lubati teha koku-
nädala pärast tulgu ma järele.

25. august, laupäev - käisin vaata-
mas Grünthali pool. Ei ole. Ooda-
ke.

27. august. Esmapäev. Kirjutan oma
materjali anketile vastavaks
koostu.

8. september, laupäev. Töö on kaustas.
Tul mõned märkused vaha teha
ja kontrollida.

10. september, esmapäev. Tööd on
üüritud jalgrattal Niivalaan.
Tahaksin häämulega kord veel
Kabeli mäele. Aga tahub aga kivi-
kumõisas ja muudkiidki kivi
juures kus veel ühe karkise vana
visti liidain, rauaan maast
vähja natuke seda. Tein joonid.
Pean lakkuma kuni si või
jääda teiseks päevaks. Pimedas
jõuan Haaposaaluan.

11 ja 12 sept - Käisin Grünthali
juures pitte saemas. Lubas
saata Tartu .....

Ähkielot sain mõned kaardid
L. Nigula kohta. Tartus pean
kirjutama koost II choemplari õpetajali.

Wann.

Jannam on 1848 kätud
"Verzeichnis", 1808 a. aya on
täpelt märtitud antokud
to kumendid.

Rangnimeid

der Dokumente sind Schriften, die bei der Penalschen Kirche nach dem Brande des Wohnhauses am 7ten Juli 1847 vorhanden sind.

Nr. 1

Dokumente

über den Besitz des Landes Pelli, Koil, den Heuschlag Mannas, und den Heuschlag unter Harde. (31. dok.)

Nr. 2

Dokumente über das Holzungsrecht im Newachen Walde. (8 doc. St.)

Nr. 3

Anderweitige Koreschriften vermischten Inhalts, nummirt von 1 bis 70. Kirchenvisitations Protokollen von 1639 bis 1827. Deduktion von von den zur St. Nicolas Kirche zu Pernal gehörigen Ländereien, prod. in General genommen.

Nr. 4

Ein Longebundenes ^{St. 4}, enthaltend ein Verzeichnis ^{der} bei der Penalschen Kirche gesammelten Choren und Publicate.

Nr. 5

Alle Kirchbüchern sind gegenwärtig vorhanden:

1. Bücher in folio enthaltend Verzeichnisse der Geborenen, Gestorbenen, Gekauften, Profirmanden

4. " " " " Communicaunkisten.

3. " " " " Nachrichten vom Kircheneigenthum, Konvents schul- und Kirchenrechnungen.

1. Lohnbuch in folio enthaltend über die Prediger W. Thomsen zu Pernal.

1. Personalbuch in folio.

4. Bücher (in quarto) enthaltend Copien der Consistorialvorschriften.

1. Kirchenchronik in folio.

Penals

Verzeichnis
St. 4

96
40

1. Vollmacht an die Oberkirchenordner der pönalischen Kirche, ausgefertigt von Gouvern: Philipp Scheeling d. - Wetzlar 1635.
2. Kirchen Inventarius und Kirchen Rechnung v. Jahr 1634-1651.
3. Pastor Friedr. Rungens gravamina u. Beschwöden, eines Pfarrkündens übergeben anno 1638. Orig. u. Copie. Anhang: Copie des Briefes des Bischof Johannes betreffend die Erklärung einer Vicarii ~~der~~ Kirche Pönal Anno 1576 latin, und in der Deutschen Übersetzung.
4. Kirchenrechnung v. Anno 1638-1648.
5. Kirchenrechnung v. Anno 1638-1652 in duplo.
6. Kirchenrechnung v. Anno 1662-1669.
7. Gouv: Gustav Odenstierna schreiben an die Kirche eingepfarrten der Pönalischer Kirchspiels, das sie ihre Bewilligung zur Reparatur der Kirche stellen sollen d: 22ten Febr: 1645.
8. Des Hakemrichters Jusus Brief an die eingepfarrte d. P. K: enthaltend die Anweisung die Kirche zu reparieren d: 22ten Febr: 1649.
9. Des Hakemrichters Anweisung an die eingepfarrte d. K. P² die Kirche zu reparieren und die Pastorats Feldzäune zu besetzen d: 30: decemb: 1649.
10. Kirchen Rechnung m 1641-1643.
11. Die Adressliste und Pastoraths Tagebuch betreffend 1644 u. 1682.
12. Ein Buch Pastoraths Wochenbuch m Pastor Arnoldi.
13. Kirchenrechnung ~~von~~ An: 1678, 1679, 1680.
14. Memorial m Kirchen Inventaris von Pastor Arnoldi d. 22ten Juny 1678
15. Restauratio Fisci Villanarum Civi Sytonici Dub. ult: Febr: 1679.
16. Kirchenrechnung von 1682-1714.
17. Schema zu einer Eingabe über alle Einkünfte, ———, und Gerechtigkeit der Pastorats und die der Pastore, mit der adjuncto oder Capellan, ———, und lutherus der Klöster m solchen Arten jährlich zu zumessen haben.
18. Otto Reinhold adukas Cossons Schrift, über aus an die Kirche geschenkten Baum d. 5. May 1689.
19. Gouvernements Befehl an den Lieutenant Fromhold Lips für des Pönalischen ~~Kirche~~ Pastorath Balken und Latten aus der elweischen Walde eienfolge zu ~~Besten~~ d. 11. Febr: 1695
20. Memorial der Prapos: Arnoldi zu Pönal d. 11. Novemb. 1695.
21. Ausführlicher ~~akt~~ Bericht von der Kirchen, Pastors und Klösters zu Pönal Einkünften d. 20ten Febr: 1696. Original u. Copie.
22. Kaufbrief wegen des Grabes, so an den Lieut: Daniel Weckhard verkauft wurde d. 19. decemb: 1706.
23. Pastor Leonhard Lufs Nachricht von den Begräbnissen in der Kirche, der Pastorats Landweien und der Brücke Brücke die in n das Bach geht 1706.
24. Kirchenrechnung 1714-1717.
25. General Gouv: Anweisung an den Hakemrichter Adlerberg zur Besten der Pönalischen Kirche, gegen aus Schulden mit der execut: zu verfahren d. 16. decemb: 1725.
26. Oberkirchenordner Adam Johann Buxhewaldus ———— ~~an~~ den Gouv: ins carcut: ~~über~~ immissions in cha gute Allen küll 1726.

2

- 27. Gen. Gouvern: Anweisung an das Wiedschne Straengericht der Pö. Kirche, wo die Prüfung der guten Allenhüll, die Schuldforderung aus Kirchen zu leisten d. 27. Apr. 1727. Original und Copie.
- 28. Execut: oder Auftr. Ge... für die Pö. Kirche in gute Allenhüll 1727.
- 29. — der. O.K.W. zur Besten der Pö. Kirche gegen Carl Johann Rehbinder d. 16. Juny 1730.
- 30. Otto Fab: Joerges Schuldverschreibung an d. Pö. Kirche über 100 fl. d. 6. Juny 1735.
- 31. Bitte für die O.K.W.: würde der Copist, zu Heller Cum alleg: Sub Lit ABCD E et F
- 32. Gen. Gouver: Befehl an den Sakurichter wegen der Gesuch des O.K.W. gegen Jans Copist, Peter Heller die Lande Luma und Lodoli betreffend 19 Octbr 1737.
- 33. Memorial of Copist: Peter Heller wurde die Klage der O.K.W. die Lande Luma und Lodoli betreffend d. 27. January 1738.
- 34. Kirchen Convento Protokoll d. 20. Febr. 1738.
- 35. Report: wegen der Materialien zur Erbauung am ... der Kirche und vorgenommenen Baute.
- 36. Execut.: Juny ... gegen den Gut Fabel ... Gerechtigkeit d. 16. Febr 1745
- 37. Repartition an Geld d. 16 März 1749.
- 38. Kirchen Conv.: Protocoll d. 11. Febr 1753.
- 39. Kirchen Conv. Protocoll d. 2. Sept 1753.
- 40. Kirchen Conv. Protocoll d. 20. Novbr 1755 in duplo.
- 41. Anzeige der Aufforderung der Pö. Kirche an der Gut Palliser d. 8. Febr 1756.
- 42. Kirchen Conf. Protokoll d. 25 April 1757.
- 43. Gen. Gouver: Concession wegen Sammlung einer Collete zur ... an der ... für den Prediger Sohn. d. 30. May 1757.
- 44. Anweisung an die Prediger wie dasselbe Collete zu ...
- 45. Kirchen Conv: Protocoll d. 7. Nov. 1765
- 46. Courffo: behauptmachung wegen einer zu haltenden Kirchenvisitation d. 17. May 1768.
- 47. Einige Nachrichten über die Erbauung der neuen Messes von 1765-1768.
- 48. Bericht der O.K.W. an den Gen. Gouver. ob der Bauer Tonnis in der Kirchspitalhaus der gepresen angeklagt worden.
- 49. Contr. ... des Tonnis von Seiten des Wied. Straenger. zur ... des Gen. Gouver. ? angeklagte Bauer Tonnis d. 3. März 1771.
- 50. ellanzenrechts Urteil über des der Genay angeklagte Nyte Tonnis d. 15. July 1771 und Censual. d. Ober laengerichts d. 1. Novbr 1771.
- 51. Copie eines Testaments der frau Louisa Stanovna Jeldentodt. verwilligte Lowenhuld d. 6. Febr 1772.

3

52 Vorschlag von allen unter d. Pönalschen Pastorath befindlichen
Freien bey dem bey Geschäft d. 26 Aug. 1772

53. Summarische Anzeige aller unter dem Pastorath zu Pönal befind-
lichen Person d. 9. January 1773

54. Die Erbauung und Beschränkung der öffentlichen Begebenen bey
der hiesigen Kirche durch den Lieutnant von Storkhof betreffend d. 15. January
1773.

54/55. Mänzerichts Urteil der Kochfungen des Lieut: Utküll d. 3. Oct. 1773.

55/55 Mänzerichts Urteil der of homicidium inafflictis u.l. Kälper
Tomas d. 18. Febr. 1773.

57. Gen. Govr: Resolution das der Kirchhof bey der Pön. Kirche ~~nicht~~ nicht
verlegt zu werden Braucht. d. 8 Novbr 1773.

58. Convents Protokoll d. 31. May 1774.

59. Kirch. Conv. Protocoll d. 25 April 1774.

60. gen Govr.: Resolut: auf die Klage des OkV. gegen d. Gut Sillen-
füll d. 18. May 1776.

61. Besprechung der Advocat Corp. über umfangenes Geld. wegen der
über den Hauschlag donad d. 27. Sept. 1777

62 Auftrag d. H. Pastor Schübert bey dem OkV. wegen eines vergeblich
tödlich verletzten taubstinken Bauers d. 18. April 1782.

63. Einladung d. H. Dingepfart. zu ein Convent 6. die. 1784.

64. Antwort der Hauptfreg prov: Consist: auf ein. Auftrage der Past Schübert in
Absicht des Inspector Helmann d. 27. May 1785.

65. Bekanntmachung der Prov: Consist wegen einer zu haltenden Kirch Visit auf
Pönal den 8 Febr. 1788

66. Consist: Schreiben an den Past Schübert nach gehaltenem Visit.
d. 4. July 1788.

67. Antwort an prov. Consist auf - - - Unterlegung des Past. Schübert
d. 29 January 1792.

68. frage betreffend der gegenwärtigen Zustand der Kirchenwesens der
Protestanten in Russland 1806.

69. Beantwortung jener frage von Seiten des pönalschen Kirchspiels.

70. Kirchen und Pastorats Inventarius von Pönal auf Befehl von
eines geschwändigten kaysertlichen provincial Consessorio ausg. sandt
am jehre 1806.

Pönal den 16. Juny 1808

Joh. Gottlieb
Kettler
Pastor zu Pönal.

Verzeichnis.

Eingegangen da 17te. Junii 1808.

aller Documente u. Schriften, die bei der Pönnalschen Kirche vorhanden sind.

Documente

Documente über den Besitz des Landes Pelli.

1. Einweidungs Instrument des Landes Pelli im Namen der Grafen Jacob de Lagardie * durch Johann Hinrich Knorring d. 20te. December 1648.
2. Confirmations Instrument über den Besitz des Landes Pelli von Jacob de Lagardie d. 16ten Octobr: 1649.
3. Abschied wegen eines Stück Landes die Wenckhülshen Bauern in den Ort umgezogen d. 4ten. Junij 1653.
4. (Tenth) über das wegen bestatigung des Weiderechtes des Dorfes Pelli d. 27ten. April 1845.

N° 2.

Documente über den Besitz der Haken in Keil und den Henschlags Monaks.

1. Magnus Gabriel de Lagardie Brief an die Eingepfarzte der Pönnalschen Kirchspiels dem Prediger Holz und Hen, und Auführung der Schenkung eines Haken Landes d. 3ten. August 1653.
2. Confirmation auf den Haken u. Henschlag Monaks d. 7ten. Augst 1653.
3. Einweidungs Instrument des Hakens in Keil durch Heinrich Knorring d. 24ten. Sept. 1653.
4. Abschied wegen der donirten Henschlags Monaks ~~von Bengt Horn~~ ~~d. 11ten. Febr. 1657.~~ in welchem der Besitz desselben limitirt wird d. 9. Junij 1655.
5. Supplique Friedrich Rungen's.
6. Schutzbrief auf das Haken Land und den Henschlag Monaks von Bengt Horn d. 11ten. Febr. 1657.
7. Arnd Aderhas Zeugnis das der Graf Jacob de Lagardie der Pönnalschen ^{Kirche} Haken Landes zu schenken versprochen habe d. 8. Junij 1654.
8. Hinrich Knorring's Zeugnis desselben Inhalts d. 11. Junij 1657.
9. Johan Brunus Zeugnis desselben Inhalts d. 12. Aug. 1657.
10. Bitte der Oberkirchen Vorsther, der Kirche den Henschlag Monaks wieder verweisen zu lassen.
11. Der Comis: Fisci Derling's Anzeige gegen die Oik. V. ~~ad forum fore verweisen~~ ^{des Pönnalschen Kirchspiels d.} ~~wurde d. 25ten. Sept. 1756.~~ 24ten. Febr. 1756.
12. Resolution d. gen: Gouvern: durch welche die Bitte d. Oik. V. ~~ad forum fore~~ ^{des Pönnalschen Kirchspiels d.} verweisen wurde d. 25ten sept 1756.

* Jacob de la Gardie. F.H.

- 13. — — — — — einen Act: für die O.K.V. der Pönalschen Kirchspiele
- 14. Eingabe der O.K.V. gegen den Conf: Fisci Berling d. 31. Febr: 1757.
- 15. Nachlas — — — — — der Cons: Fisci Berling gegen d. O.K.V.
- 16. — — — — — Wiederlegung für die O.K.V. gegen d. Conf: Fisci d. 22. Januay 1758 mit Beylegung einer Vollmacht von dem Benschfarnten des Kirchspiels für die O.K.V. die — — — — — (Kauf - wagen) wegen des Ausschlags Monachs zu wahren zu treiben d. 12. t. decembris 1757.
- 17. Articuli probatorii für die O.K.V. d. 12. Octobr. 1758.
- 18. Anti: reproß. für die H. Conf: Fisci 1758.
- 19. Exception gegen die Zeugen und gegen die Artic.: für die O.K.V. gegen Conf: Fisci d. 12. t. Oct. 1758.
- 20. Wiederlegung der except: für die Conf: Fisci gegen O.K.V.
- 21. Ausflucht wider die Zeugen und Artic.: für H. Conf: Fisci gegen d. O.K.V.
- 22. Bescheid aus dem Oberlandgerichte, da auf die except: der H. Conf: Fisci nicht reflectiert werden könne und das derselbe sich auf die Klage der O.K.V. directe einzulassen habe d. 7. april 1759.
- 23. Memorial für die O.K.V. wider die jmbg: Gut Fabel.
- 24. Interrogatoria für die O.K.V. gegen Conf: Fisci.
- 25. Scrutinium des Wickischen Manngerichts d. 4. May 1762.
- 26. Abschied des Wickischen Manngerichts, dgd. Zeugen vorher benedigt das ad ad Dom: Superiori zu senden d. 28. h. May 1762.
- 27. Abschied des Oberlandgerichts das das Scrutinium beider Thäten zu wahren ... d. 15. t. Febr: 1768.
- 28. Jom: Befehl an die O.K.V. betreffend die Ocular Inspection des Ausschlags Monachs d. 31. May 1766.
- 29. Urtheil des Oberlandgerichts d. 18. May 1766 in welches die Sache aus Manpreß? renutiert wird.
- 30. Urtheil des Wickischen Manngerichts d. 22. t. May 1767.

Hand N. 2 in H. 4.

AB.
Documente über das Holzungsrecht des hiesigen Kirchspiels im Neweschen Walde.

- 1. Königlichs Burggerichts Resolution dat: Rival d. 6. t. Febr. 1649 unterschrieben von Michael Gottlieb Craff, durch welche dem Pönalschen Kirchspiele der jus lignandi im Neweschen Walde bestätigt wird.
- 2. Brief von Bengt Horn an die Senatsr. fr. Lepo. J: J: Rival d. 6. Dec. 1664.
- 3. Brief Jphsen an Obenschiedt J: J: Prosvy 7. t. Febr. 1665
- 4. Pfingstgerichtliche Resolution J: J: Rival d. 18. t. May 1676 unterschrieben von Axel Rose.
- 5. Resolution gegeben Pöhalpa d. 6. Juny 1694 durch Matthias Pöten.

6. Resolution gegeben zu Penal Pöval d. 4. Febr. 1735 v. F. von Löwe
 7. Copiam einer Suppliche wegen Revolution des Reichsjustizcollegium mit
 Beilagen.
 8. Protocolle u. Briefe.

101
 3

N. 4.
 Documente vermischten Inhalts.

- N. 1. Original Brief des Bischofs Johannes betreffend die Bestellung
 eines Vicarii bey der Kirche zu Penal Anno 1516. (jetzt bloß vorhanden
 in copia sub N. 3: Anderrwitzige Schriften) *Anmerkung gemacht ca 1845. 5/11.
2. Otto Fabian Föge von Mandtfeufel Schenkungsurkunde über einen Heuschlag
 an die Kirche der unter Harde liegt. 14. May 1762 zum anness des Herren
 Leutenant von Brechtlinck bezugnis obigen Heuschlag betreffend.
3. Bericht des Herrn Rakenrichters von Maydell, und des Conis. Frei Derling
 an den gen. Gouvern.: wegen einiger, welche die publ. Faibel Wenküllsche Bauer-
 schaft, abteten der penalschen O.W. zuhelfenden Beschwerden d. 21. Augst. 1767 (in duplo)
4. Deduktion von dem zur St. Nicolai Kirche zu Penal gehörigen Landreum, man?
 an den gen. gouvernement 1768.
5. Generalgouvernementliche Resolution in Traun betreffend eine Klage der
 penalschen O.W. gegen die Faibel Wenküllschen Bauer 21. Sept. 1783.
6. Visitations Abscheid von 4. Febr. 1639.
7. " " " d. 23. dec. 1645.
8. " " " d. 1. Febr. 1654.
9. Acta Visit. d. 16. January 1698
10. Visitations Protokolle d. 27. Sept. 1707
11. " " Bericht d. 7. Aug. 1716.
12. " " protokoll d. 5. July 1728.
13. " " " d. 29 Juny 1744.
14. " " " d. 2. Juny 1768.
15. " " " d. 18. Juny 1788
16. " " " d. 16. Juny 1808
17. " " " d. 14. Juny 1827.